

Editoriaal

Dries Roelandts

Op de cover van dit derde nummer van Extiem prijkt een *farmasculptuur*. Dat is een beeld uit Björn Wandels' reeks *Ver-dicht-dingen*; foto's van objecten waarover hij ons vertelde op de INTERcartelDAG en die hij vooral ook toont in dit nummer. Ik ben bijzonder verheugd daarover.

Ook de meeste andere bijdragen van die dag; van Hilde Oosterlinck, Filiep Verhaeghe, Huguette Raes, Jean-Pierre Van Eeckhout, Olaf Mylle, Tine Agon en Wim Matthys zijn trouwens, zoals dat het geval was in de eerste Extiem, in dit nummer opgenomen. Elk van hen brengt op die manier iets naar buiten van zijn of haar werk dat verhaalt over het meest intieme.

Misschien was dat het dat me zo charmeerde aan Björns foto's (en tekst); dat het zulke intieme objecten waren. Het eerste object was er een van zijn moeder – zou het anders kunnen? Haar valse gebit betekende het begin van zijn verzamelen van meer objecten. Hoewel hij zich afvroeg of het niet eerder de objecten zijn die hem verzamelen.

Of misschien sprak me vooral iets aan in de samenwerking nadien, waarin de kruisbestuiving tussen taal en beeld op hetzelfde elan verder ging als in zijn tekst? Ik liet me mijn focus op het talige afpakken, luisterde geboeid naar wat iemand buiten mijn domein allemaal boeit en stelde vast hoe dat van buitenaf toch raakte aan wat dicht bij mij ligt. Zijn enthousiasme vuurde me aan om hem verder aan te moedigen en hem zijn ding te laten doen met de layout van deze Extiem. En misschien ook met die van de volgende nummers? En hem misschien, zoals mensen teksten bezorgen, ook beelden te laten insturen?

Maar als hij later suggereerde om in elk nummer beelden op te nemen, remde ik hem af. Hoewel de neurose daar wellicht haar zeg in had, was het misschien toch ook om iets imperatief te vermijden; om vooral geen zekerheid en regelmaat aan te houden; om maximaal alle opties open te houden om verrast te kunnen worden.

Verrast worden door het werk dat (leden van) onze vereniging bezighoudt – zoals de tekst van Ellen Verhoeven – maar ook door wat daarbuiten leeft; in het IAEP bijvoorbeeld, waar onze interne worsteling met iets anders dat van buitenaf komt, besproken wordt: de wettelijke regeling van de psychotherapie. Daarover geeft Daniëlla Provost haar impressies. En Jean-Pierre Van Eeckhout ten slotte verwoordt zijn bedenkingen bij de studiedag over de preliminaire gesprekken met het IAEP.

Veel leesplezier en verrassing toegewenst.

INTERcartelDAG

Gezelschap voor Psychoanalyse en Psychotherapie nodigt uit

INTERCARTELDAG

Verlangen en genot

uit de reeks ver-dicht-dingen - Björn Wandels

zaterdag 22 juni 2013

Villa Voortman

Vogelenzang 23 – Gent

Wees welkom op deze dag van uitwisseling, ontmoeting, muziek en bovenal inspiratie tot méér!

Meer info: www.gezelschap.be/website/intercarteldag.html

De toegang is gratis

Believe It Or Not. BION.

Hilde Oosterlinck

Tijdens een tiendaagse vaartocht door de Westhoek konden wij de prachtige polders van op het water bewonderen. Ik kan jullie verzekeren dat dit een aparte en plezierige belevenis is. Tuffend op de IJzer zagen we in het weelderige groen de getuigenissen van *de Grootte Oorlog*. De rijen gedenkstenen, talloze monumenten die verwijzen naar ontelbare gesneuvelden, door plantengroei gemaskeerde kraters en bunkers. Niet dat het de pret kon bederven, maar we lieten onze gedachten en woorden wel eens afdwalen naar hoe het daar bijna honderd jaar geleden moet geweest zijn. De kou, de gruwel, de ellende, het verdriet, de angst...

Wie zich tijdens de Eerste Wereldoorlog eveneens aan het front bewoog, was Wilfred Bion. Als piepjonge tankofficier bevond hij zich te midden van het strijdtoneel. Nadien werd hij om zijn heldendaden gelauwerd. Desalniettemin lieten de oorlogservaringen een diepe indruk na.

Eenmaal terug van de slagvelden verdiepte Bion zich eerst in de kunsten, geschiedenis en de Franse taal, waarna hij zich schoolde tot geneesheer, psychiater en analyticus. Zijn belangstelling ging uit naar het behandelen van de slachtoffers die leden onder *shellshock*. Het was Bion opgevallen dat de oorlog veel minder diepe sporen bij hem had nagelaten dan bij de soldaten die aan de kanonnen, granaatinslagen en bombardementen waren blootgesteld.

Dat hij zelf geen oorlogsneurose had opgelopen, kwam volgens Bion doordat hij zich in een gezien de omstandigheden relatief comfortabele tank bevond. Deze tank aanzag hij als een container die beschermde tegen de chaos en de paniek. Dit inzicht bracht hem uiteindelijk tot de *containment*-theorie. Hij legde een verband tussen de oorlog en de woelige eerste levensjaren, en stelde dat het kind een *containende* ouder nodig heeft die de primitieve angsten en spanningen kan afzonderen, absorberen en begrijpen. Dienovereenkomstig zou de therapeut eveneens een vorm van *containment* moeten kunnen bieden, door de overweldigende gevoelens zoals angsten, woede en verwarring van de patiënt op zich te nemen, te verdragen en hanteerbaar terug te geven.

Bion gebruikte zelf nooit de term mentaliseren. Dit neemt niet weg dat de mentalisatietherapie voor een groot stuk op zijn leer is gebaseerd. Bion zag *containment* als een functie van het denken. Hevige innerlijke aandriften worden getransformeerd tot draaglijke en denkbare ervaringen. Het vermogen tegenvallers te kunnen verduren en de psyche de kans te bieden gedachten te ontwikkelen, creëert een manier om de opgedane frustraties acceptabel en

beheersbaar te maken. Dit alles zorgt voor een houvast.

Ook WO II kruiste het levenspad van Wilfred Bion. Tijdens die oorlog werkte hij onder meer met getraumatiseerde soldaten in het militair hospitaal van Birmingham. De beperkte personeelsbezetting noodzaakte hem en zijn team tot het werken met groepen. Na de oorlog zal Bion in Londen zijn groepswork verder zetten en er een serie artikelen over publiceren. Met een aantal lotgenoten, tevens sociale wetenschappers, richtte hij in 1946 in Londen het Tavistock Instituut op. Hierbij lieten ze zich inspireren door de visie van Melanie Klein. Uit zijn experimenten met groepen groeide zijn theorie over het gedrag van mensen binnen een sociaal systeem. In 'Experiences in Groups' heeft hij het over twee mentale instellingen die dit gedrag kenmerken: de *workgroup mentality* en de *basic emotional assumption mentality*.

Binnen de groepsdynamiek van Bion heeft het functioneren van de *workgroup* te maken met de elementaire taak van de groep, namelijk datgene dat afhankelijk van de opdracht, het gedrag in de groep bepaalt op rationeel niveau. Bij de *basic assumption group* gaat het over de onderliggende assumpties waarop het gedrag van de groep stilzwijgend is gebaseerd. Beide aspecten zijn in iedere groep aan de orde. Bion beschrijft drie basisassumpties die de groepscultuur bepalen en die kunnen duiden op regressie.

Bij *dependency* stelt de groep zich afhankelijk op ten aanzien van een externe leider, in een poging veiligheid en bescherming te vinden. De groepsleden gedragen zich passief en beschouwen zichzelf als immatuur en incompetent tegenover de door hen tot almachtig en alwetend gepromoveerde leider. Ze adoreren de leider als een god, die zich daar ook vaak naar gedraagt. Het idealiseren van de leider gebeurt vanuit een wanhopige poging kennis, macht en goedheid aan hem te onttrekken, wat echter nooit een bevredigend gevolg kent. De leider zal steeds falen, want hij kan niet aan de perfectie voldoen. In eerste instantie zal dit door de groep worden ontkend, waarna een complete devaluatie volgt en hij uiteindelijk vervangen zal worden door een andere leider. De leden voelen zich verenigd door een gemeenschappelijke beleving van hulpeloosheid en angst voor de buitenwereld, die ze vagelijk als leeg en frustrerend ervaren.

In de *fight flight*-groep wil men zich ten koste van alles niet alleen behoeden voor uitwendige opponenten, maar tevens voor interne strijd. Dit gebeurt door tegen iets of iemand te vechten, of door er van weg te vluchten. Geen enkele oppositie jegens de door de meerderheid van de groep gedeelde ideologie wordt getolereerd. De groep splitst zich gemakkelijk op in subgroepen die elkaar bekampen. Vaak stelt een subgroep zich ten dienste van de leider, terwijl andere subgroepen precies die groep bevechten of er van wegvluchten. De drang van

de groep om de leider fel te controleren, of zich door hem sterk gecontroleerd te voelen, overheerst. Daarnaast leeft de tendens om nabijheid te ervaren en bestaat er een gedeelde loochening van vijandigheid binnen de groep. Agressie, haat en nijd zijn de kenmerken van de vechters. Waar het op vluchten aankomt, ziet men de groep keuvelen, te laat komen en vermijden de taak aan te pakken.

Een derde basisassumptie is *pairing* en heeft reproductie en het seksuele als oogmerk. Ongeacht de sekse, voeren twee mensen het werk uit en zijn daarbij voortdurende met elkaar in wisselwerking. De rest van de groep leeft in de hoopvolle verwachting dat het uitverkoren koppel zich zal reproduceren en zo zal waken over hun bedreigde identiteit en voortbestaan. De fantasieën aangaande het geprefereerde paar drukken de illusie van de groepsleden uit dat, in de zin van een magische seksuele vereniging, de groep gevrijwaard zal blijven van conflicten. Gemeenschappelijke intimiteit en seksuele ontplooiingen zijn een potentiële verdediging tegen de zorgwekkende onenigheden die de *fight flight-* en *dependency*-groep kennen.

De algemene implicatie van dit alles is een zwakte in de doeltreffendheid van het werk. Die wordt veroorzaakt door allerlei verschillende interne factoren en relaties tussen de organisatie en de omgeving. Aanvankelijk induceert dit regressieve groepsprocessen, later een terugval in het functioneren van het leiderschap. Als deze groepsprocessen niet gediagnosticeerd worden, zal dit volgens Bion negatieve effecten hebben op de organisatie.

Wilfred Bion, die leefde van 1897 tot 1979, was een tijdgenoot van Jacques Lacan. Door Adam Phillips, een Britse psychoanalytische schrijver, worden beiden omschreven als bezielde en tevens bizarre analytici, die meer dan met het beter maken van patiënten, begaan waren met het streven naar de waarheid. In 1945 reisde Lacan naar Londen voor een studiebezoek en ontmoette daar Bion. Lacan schatte het werk van Bion hoog in en zag zijn scheppingskracht als een waardevolle bijdrage aan de filosofie en de psychoanalyse.

Samen met mijn cartel lees ik de ‘Brazilian Lectures’ van Bion. Het gaat over een reeks seminaries die Bion ten berde bracht in São Paulo en Rio de Janeiro, respectievelijk in 1973 en 1974. Bion startte zijn voordrachten met het benadrukken van zijn onwetendheid en nodigde de toehoorders uit zoveel vragen te stellen als ze maar wilden. Aangenaam verrast en ten zeerste geboeid doorworstelen wij hoofdstuk na hoofdstuk, concluderend dat het hoe dan ook niet vanzelfsprekend is ons zijn gedachtegoed eigen te maken. Als bij wonder nodigt afdeling de Klipp van het PC Kortenberg uit voor een studienamiddag, met als onderwerp: ‘Visies op het onbewuste en therapeutische implicaties

vanuit Lacaniaans en Bioniaans perspectief¹. We twijfelen niet en, na het overwinnen van enkele praktische en ideologische bezwaren aan de kant van de werkgever, reppen ons naar het Leuvense om daar ons licht op te steken.

Met pen en papier in de aanslag wachten we op de eerste rij vol spanning af wat zal komen. Van schrijven komt echter niet veel in huis. Bij de aanvang van zijn lezing hult Rudy Vermote de zaal meteen in complete duisternis, waarvan de symboliek ons uiteraard niet ontgaat. Waar Bion zijn voordrachten zonder voorbereiding bracht, heeft Vermote ervoor gekozen een heuse presentatie op het beeldscherm te toveren.

De presentatie bestaat uit foto's en filmpjes die het leven en werk van Bion belichten en wordt begeleid door een begeesterde uiteenzetting van Vermote. Ik zal kort enkele fragmenten aanstippen, mij daartoe noodgedwongen op mijn geheugen beroepend. Mijn nieuwsgierigheid was evenwel nog meer dan voorheen gewekt, en ik kon het niet laten een en ander op te zoeken. Ik hoop dat dit aanstekelijk werkt, en dat ook jullie gegrepen worden en zin krijgen om Bion te lezen. Rudy Vermote gaf te kennen dat Bion niet wou dat men gevangen zou zitten in een bepaald jargon, en adviseert het ingewikkeld maken van de dingen op de helling te zetten. En als je Bion niet begrijpt, ga gewoon door met lezen, opnieuw en opnieuw. Dat was en is het devies.

Bion had een passie voor wiskunde. Hij was tevens gefascineerd door de vraag hoe het denken van de mens zich ontwikkelt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij een schema ontwierp om het denken in kaart te brengen. Uitgaande van de ervaring van de psychoanalytische zitting bedacht hij zijn *grid* (een rooster) waar hij de psychische componenten in kon plaatsen, om aldus een beter beeld te krijgen van wat hij al dan niet meende te kunnen opmaken uit een sessie. Zo creëerde hij een combinatie van de verticale as die het ontstaan van het denken weergeeft, en de horizontale as die het gebruik van de elementen aanduidt. Dit resulteert in drie zones van waaruit bijvoorbeeld de psychopathologie beter te begrijpen valt.

Er is vooreerst de zone van het traumatische onkenbare, het niet gemedieerde contact met 'wat er is'. Hier situeren zich de Bèta-elementen. Het niet weten gaat gepaard met angst. Eenmaal een ervaring kan gedacht worden, veranderen de Bèta-elementen in Alfa-elementen. We komen dan in de open zone, waar de ervaring tot de psyche wordt toegelaten en er een gevoel ontstaat van ordening in de chaos. Het vinden van een vorm of een beeld schept vertroosting. De derde zone is de gesloten zone en duidt op het zich afsluiten en beschermen. Ze kenmerkt zich door een gemis aan veiligheid. Ervaringen worden afgesplitst en psychisch niet toegelaten, waardoor geen verwerking

1 Studiedag van 24 mei 2013 in Kortenberg

optreedt. Dit is volgens Bion het psychotisch deel van de persoonlijkheid. Bion heeft heel wat onderzoek gedaan naar de psychose.

Zowel bij patiënt als therapeut veroorzaakt het niet weten angst, het komt er voor beiden op aan die te kunnen verdragen. Eenmaal een gedachte spontaan optreedt, lijkt het alsof iets zich opent en dit biedt soelaas. Oude en nieuwe patronen verenigen zich en zorgen ervoor dat vormen opduiken en gevonden worden. Deze vormen verlichten als een lichtstraal datgene waar ze op passen. Het zijn de vormen die maken dat we iets zien, want dat wat 'is', blijft in het donker. Bij het aanschouwen van de oneindige, onmetelijke ruimte duikt de angst op. Daarom is het nodig een mentale ruimte te scheppen.

Bion vraagt niet steeds alles te willen bevatten en zich niet vast te klampen aan wat men denkt of ziet. Hij nodigt de therapeut uit de geest leeg te maken en zich ontvankelijk op te stellen voor het mysterieuze. Met een houding van openheid, geloof en ontzag kan men zich vanuit de intuïtie richten op de innerlijke waarneming. Door zichzelf te verblinden kan wat bij de ander leeft naar binnen komen. Dit betekent echter een loslaten van zekerheden, en ook dat kan samengaan met angst.

Vermote haalt daarenboven het risico aan dat kan schuilen in het te snel overgaan tot interpreteren. De interpretatie komt vaak overeen met het verstrikt geraken in causale redeneringen. In het donker van de zaal licht op het scherm een sterrenbeeld op ter illustratie van de *constant conjunction*. Dit slaat op het gegeven dat objecten of feiten naar elkaar lijken te verwijzen alhoewel ze impliciet niets met elkaar te maken hebben. Er is geen enkele logica die hun verhouding kan verklaren, hun verband wordt enkel gevormd door de beleving. Ofschoon hun relatie accidenteel is, worden ze blijvend geassocieerd. Lichtpuntjes aan het firmament, die in wezen niets met elkaar van doen hebben, worden gezien als een teken van de dierenriem of krijgen de naam van een godheid.

De geestelijke ontwikkeling en het vinden van de waarheid zijn voor Bion gestoeld op de emotionele ervaring. Het leren uit ervaring staat centraal in zijn werk. Het verwerven van het denkvermogen gebeurt bij het kind vanuit de noodzaak de ervaringen die het heeft te kunnen ordenen en verdragen. Waar de onverwerkte affectieve ervaringen uit de klasse van de Bèta-elementen getransformeerd worden naar het gebied van de Alfa-elementen, ontstaan gedachten die door de denker kunnen gedacht worden. Het is niet zo dat Bion ervan uitgaat dat zaken zoals de Alfa-functie en Bèta-elementen werkelijk bestaan, het betreft enkel hypotheses. Hij biedt ze aan als een werkmiddel om over observaties te kunnen nadenken. Voor Bion gaan de gedachten vooraf aan het ontstaan van het denkapparaat. De mogelijkheid gedachten te hebben,

ontstaat vanuit de behoefte met gedachten om te kunnen gaan. Het denken behelst dientengevolge de mogelijkheid de reeds bestaande gedachten te denken.

Wanneer het niet lukt Bèta-elementen om te zetten in Alfa-elementen kan er geen sprake zijn van denken of leren, er kan geen verdringing geschieden en er ontstaat geen onbewuste, er is geen mogelijkheid tot dromen en zelfs niet tot slapen. Bèta-elementen lenen zich tot projectieve identificatie en kunnen bijdragen tot een *acting out*. Slaagt de Alfa-functie wel in haar opzet, dan zal de bekwaamheid tot het tolereren van actuele frustraties kunnen worden waargenomen. Dit houdt verband met het concept K, wat bij Bion staat voor *Knowledge* en *Learning from Experience*.

Het tegengestelde doet zich voor wanneer de Bèta-elementen te sterk zijn en dat wordt dan door Bion als -K omschreven. K en -K vormen gezamenlijk het stel liefde en haat, altijd samen te bespeuren binnen de analytische verhouding. Met Kennis, Liefde en Haat komen we bij de Bioniaanse relationele triade. Deze triade zorgt voor de steeds veranderende atmosfeer binnen de analytische positie. In tegenstelling tot wat men zou denken staat -K niet voor onwetendheid of gebrek aan wijsheid. Het zit namelijk zo dat Bion verklaart dat naast kennis ook de wens bestaat het vermogen daartoe te vernietigen. Er bestaat een drang naar het op actieve wijze ontwijken van kennis.

Naast zijn wiskundige interesses had Bion ook een grote belangstelling voor spiritualiteit, religie, esthetiek en mystiek. Hiermee haalde hij zich vaak de kritiek van collega's op de hals. De 'ultieme realiteit' en de 'absolute waarheid' waren ontwerpen die binnen zijn psychoanalytische theorie een cruciale plaats kregen, ze behoorden tot zijn *Act of Faith*. Dat brengt ons bij een van zijn meest vergaande begrippen, de 'transformatie in O'. Volgens Rudy Vermote komt de transformatie in O overeen met het einde van de analyse. O is dat wat 'is', en gaat verder dan kennis. Het komt overeen met de waarheid en die is onontbeerlijk voor de mentale groei. O kan vertaald worden als *no-thing*, het *Ding an Sich* van Kant, het diepe en vormeloze oneindige, de oorsprong, het zwarte gat of zelfs God.

Intuïtie is zowat het omgekeerde van observatie, en is een door Bion veelvuldig aangeprezen vaardigheid voor de praktijk van de analyse. O wordt tevens in verband gebracht met de primaire harmonie en de mogelijkheid zich één te voelen, de *state of at-one-ment*. Bion benadrukte dat die enkel kan bereikt worden door het afstand nemen van herinneringen, verlangen en begrip. Misschien is zelfs het uitschakelen van het ego een vereiste. Zodra verlangen, herinneren en de behoefte om te begrijpen hun intrede doen, gaat de harmonie verloren. Bion wil dat we de ervaringen van de patiënt als een eenheid bewaren.

Na de voordracht van Rudy Vermote komt Paul Verhaeghe aan de beurt, die middels het elfde seminarie van Lacan enkele fundamentele inzichten van de psychoanalyse uit de doeken doet. Ondertussen is het opnieuw licht in de zaal, wat de illusie wekt dat we weer kunnen zien. Een uitgebreid verslag van de uiteenzetting van Verhaeghe zal ik niet geven, ik reik slechts enkele bedenkingen aan. Ook wil ik kort aftasten waar de raakvlakken zich bevinden wat de grondslagen van Bion en Lacan aangaat. Het is vanzelfsprekend dat dit op zich een ongetwijfeld boeiende maar tevens uitgebreide studie zou vereisen, dus mijn bijdrage zal heel beperkt blijven.

Voor beide analisten geldt dat het einde van de analyse niet overeenkomt met de identificatie met de analyticus. Zowel Lacan als Bion gaan er bovendien van uit dat de visie waarover we zelf beschikken ons werk bepaalt. Waar Bion het heeft over O, vinden we bij Lacan het register van het reële. O is net als het reële een plaats buiten de taal. Dit betekent evenwel niet dat deze concepten dezelfde positie krijgen toebedeeld binnen hun onderricht.

Allebei hebben ze uitvoerig onderzoek verricht naar de psychose. Zoals bekend, dacht Lacan in termen van het structurele, waaruit volgt dat mensen tijdens de subjectwording een structuur hebben verworven die in de grond onveranderlijk is. Bion nam aan dat bij ieder individu een deel van de persoonlijkheid psychotisch kan zijn.

Uit de zaal kwam de vraag of men O kan bereiken zonder zot te worden. Ik denk dat deze opwerping de essentie aanroert van wat Lacan ons leerde over de psychose. Ten slotte is er nog de kwestie van de onwetendheid. Bion vroeg ons ervoor te zorgen dat het weten de lege ruimte niet vult. Ook Lacan waarschuwde ons voor het begrijpen. Ik kan het evenwel niet nalaten te opperen dat, Lacan ten spijt, zijn ‘gardez-vous de comprendre’ af en toe ontaardt in een holle slogan of een boutade die als een weten over de ander uitgestort wordt.

Bronnen

Allen, J., Fonagy, P., en Bateman, A. (2008). *Mentaliseren in de klinische praktijk*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds

Bion, W. (1973-74). *Brazilian Lectures*. London: Karnac Books

Burger Y., Roos A. (2012). Wilfred Bion, Containment. In *De Canon van het leren: 50 concepten en hun grondleggers*. Mechelen: Kluwer

Believe It Or Not. BION.

Dehing, J. (1998). *Een bundel intense duisternis. Psychoanalytische opstellen rond W.R. Bion*. Leuven/Apeldoorn: Garant

Grotstein, J. (2007). *A Beam of Intense Darkness. Wilfred Bion's Legacy to Psychoanalysis*. London: Karnac Books

Kinet, M., en Vermote, R. (2005). *Mentalisatie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant

König, K. (2000). Basic assumption groups and working groups revisited. In *Bion and Group Psychotherapy*. London: Jessica Kingsley Publishers LTD

Lopez-Corvo, R. (2003). *The dictionary of the work of W.R. Bion*. London: Karnac Books

In de greep van het ongrijpbare Bespiegelingen over het genot

Filiep Verhaeghe

“Ik zit tot aan mijn nek in de drek van het genot.”

De mail met de vraag of ik wil spreken op deze Intercarteldag, bereikt me de dag nadat ik in mijn analyse deze zin uitgesproken heb.

Toeval?

Natuurlijk toeval. Er is geen samenzwering tussen mijn onbewuste en dat van mijn naamgenoot die me deze vraag gestuurd heeft.

Maar het valt me wel toe op exact dat moment, waardoor het moeilijk wordt om te weigeren. Nochtans is dat, zoals steeds, mijn eerste reflex. Neeeee!

En daar spreekt het reeds, door mijn mond, dat genot.

Neen!

En toch zit ik hier, te schrijven, en zal ik, waarschijnlijk schuddend en bevend, deze tekst voorlezen.

De vraag is of ik er iets over te zeggen heb, over het genot. Het lijkt eerder omgekeerd. Het heeft iets over mij te zeggen.

Het heerst.

Ik pacht slechts de akkers waarop mijn verlangen kan groeien. De kasteelvrouw, die zwarte weduwe, komt geregeld langs om te innen wat haar toekomt.

Alles, als het van haar afhangt.

Behalve de heimelijk bewaarde kiemen, was dat ook wat ik haar gaf, vroeger, in die donkere tijd. Totdat de Zwarte Dood kwam en de angst dwong tot een poging tot Renaissance.

De pest van de symptomen woekerde. Absorbeerde steeds meer van m'n leven. Mijn lichaam toonde me de weg, zoals wel vaker zou gebeuren. Mijn buik sprak, maakte van mij een buikspreekster, omdat de woorden ergens uit moesten en mijn lippen ze niet konden vormen. Het deel van mijn geschiedenis, monddood gemaakt, ingeschreven in mijn lijf, schreeuwde om gesproken te worden.

De analyse moest soelaas brengen.

In de greep van het ongrijpbare

En ik sprak. Ging spreken. Mijn symptomen sleepten mij erheen. Ze hadden veel te zeggen. Ik wist niet wat, maar zij zouden wel voor mij spreken, dat deden ze al een tijdje. Dus ging ik in analyse.

Als buikspreker, een hand door mijn strot geramd om de mond te doen bewegen. Helemaal geen baas in eigen buik, laat staan meester in eigen huis.

Maar ik sprak. Ik moest wel.

En ik spreek nog steeds.

De analyse ploegde door de angst, door de symptomen, door de remming.
Freud is nooit ver weg.

De analyse ontmantelde,
doorprikte leugens die als waarheden vaststonden,
bouwde fundamenten van de brokstukken van mijn geschiedenis,
hees de omvergeworpen vader weer overeind.

Ze installeerde opnieuw de Wet, waar die bedolven was geraakt onder het vuil van minzame woorden (eufemisme), gewillig gehoord en gretig verorberd. Onverteerbaar echter. Mijn symptomen waren op dat punt heel precies, onmogelijk te negeren, niet mis te verstaan. Toch kostte het me jaren alvorens ik er naar leerde luisteren. Ze wezen mij de grens aan. Tot daar en niet verder. Dat doen ze immers nog. Begrenzen.

Hoe lastig ook, onze symptomen zijn niet de vijand.

Integendeel, ze wijzen de weg.

Goedschiks of kwaadschiks.

Ze zeggen iets, daar waar de woorden mankeren.

Ze zijn een voortdurende poging datgene dat niet te dragen valt draaglijk te maken.

Achter de schouwplaats waar de aan elkaar geregen woorden ophopen, clusteren, soms de tong doen struikelen, daarachter, in de schaduw van de coulissen staan de symptomen klaar, als souffleurs, om het falen van de woorden, het stokken van de acteur waar het woord hem ontbreekt, op te vangen.

Ze zijn niet onze vijand, maar onze bond-genoot, ze binden het genot, daar waar de taal faalt in deze functie. Als dusdanig zijn ze zowel drager van, als een barrière tegen het genot.

Niet verwonderlijk dat we er zo aan gehecht zijn. De dreiging van hetgeen daaraan voorbij ligt, *jenseits*, is veel te groot.

Waar het lijf tot lichaam getransformeerd werd door de taal, drukken de symptomen het onvermogen uit iets te zeggen over hetgeen dat lijf doorzindert. Deze transformatie door de betekenaar, op het mythische moment dat een kind zijn intrede doet in de taal, maakt het van object, overgeleverd aan de willekeur en het genot van de Ander, tot subject. In deze beweging gaat het oorspronkelijke, mythische object, *La Chose, das Ding*, verloren. Het kind wordt verstoten uit het paradijs, paradijs dat, net zoals het Ding, enkel vanuit het verlies ervan te denken is. Het spreken, *la parole*, dwingt tot het verzaken aan het genot in ruil voor plezier. Het genot wordt ver-taald, buiten het lichaam gebracht. Wat overblijft als *manque-à-être* is het verlangen. Het Ding ontbreekt en doet de objecten verschijnen, als fantasmatische representaties van het verlies, gemedieerd door de betekenaar. De anarchie van het genieten wordt onderworpen aan de talige Wet.¹

Maar de kasteelvrouw heeft lak aan de Wet, ze heeft nooit een wet gekend. Ze komt nog steeds de pacht innen. Hoewel de Verlichting reeds lang is ingetreden, blijft ze, als een onverwoestbaar anachronisme, haar deel eisen. Herhaaldelijk. Dwingend.

Na een bijzonder genotsvolle en dus pijnlijk shockerende sessie, zeg ik tegen mijn analyticus dat ik iets aan het schrijven ben over het genot voor deze intercarteldag. Hij antwoordt, niet zonder ironie, dat dat geen probleem kan zijn, aangezien ik een expert ben op vlak van het genot.

Ik vrees dat hij gelijk heeft.

Niet omdat ik er zo veel over weet, maar omdat ik er van doordrongen ben.

Doorkliefd.

Het wil mij niet lossen, ik wil het niet lossen.

Elke sessie opnieuw wordt het be-woord, beplakt met woorden.

Aangeduid, aangewezen, beschuldigd.

Gevonden, gevangen.

Triomfantelijk.

Daar zit het! Dat is het!

¹ Nestor Braunstein (1992). *La Jouissance. Un concept Lacanien*. Point Hors Ligne, Editions érès, Toulouse.

In de greep van het ongrijpbare

Tot we buitenstappen, ik en mijn genot, en dan richt het zich weer op, schudt als een hond die uit het water komt, alle woorden van zich af en heerst opnieuw.

Het is gemakkelijk, mijn genot.

Het is weerbarstig, zonder barsten.

Niet van steen, maar als van rubber.

Het buigt mee met de woorden die het trachten te pakken te krijgen. Het laat zich omzwachtelen, inwikkelen, het plooit, het draait, het verzet zich niet.

Waarom zou het ook?

Het weet dat het blijft.

Het heeft geen woorden nodig, of toch?

Oude woorden.

Versteende woorden.

Gecanoniseerde woorden.

Geen nieuw woord kan er tegen op.

Of zit het daar nog voorbij?

Verschuilt het zich achter die versteende woorden?

Lacht het met onze illusie het te pakken te krijgen in die oude woorden?

Het heerst, het beheerst me.

Steeds opnieuw zak ik erin weg.

In de drek.

Ik weet nochtans dat het langs die kant ligt waar er niets te rapen valt, waar er niets te doen is, waar het slechts lijdzaam verteren is.

Lijdzaam?

Nee, niet lijdzaam.

Genieten van het lijden, zich wentelen in de drabbige, kleverige drek.

De wurgende greep uit het hart naar de keel, toegesnoerd.

Zonder compassie.

Geen mede-lijden, enkel solitair lijden, lijden zonder een ander, ingesponnen lijden.

Terwijl buiten de zon schijnt.

Terwijl de wereld wacht.

Maar de wereld wacht niet, ik wacht.

De wereld buiten is verdwenen. Opgeslokt door de golvende beweging van het genot.

Mijn keel zit toe, ik zit toe.

Wachtend.

Het genot draait in cirkels.

In een hele kleine cirkel.

Gesloten op zichzelf.

De hele wereld verdwijnt in dat kleine vacuüm waar het genot in een razend tempo rond cirkelt.

Altijd opnieuw hetzelfde dat het genot doet oplaaieren.

Pulserend.

Steeds opnieuw.

Dat iets.

Verwoestend genot.

Het verwoest het verlangen.

Het vernietigt de realiteit.

Het verbrijzelt wat kan zijn, wat kon zijn, wat had kunnen zijn.

Het maakt me nietig.

Het genot zuigt.

Aan mijn hele lijf.

Het zuigt het verlangen uit mijn ogen, uit mijn vingers.

Vroeger zoog het me helemaal leeg.

Wat overbleef was een zak met knoken.

Het is onweerstaanbaar. Zoals het gezang van de Sirenen. Wie er aan toegeeft, ziet het schip van zijn verlangen te pletter slaan op de rots van het Reële. Het lot van hij die daarna in de klauwen valt van de Sirenen is bekend. Helaas kunnen we niet, zoals Odysseus, onze handen en voeten laten vastbinden aan de mast, om zo te genieten, zonder schipbreuk te lijden.

Het is het een of het ander. Of genieten, of verlangen.

In de greep van het ongrijpbare

Daartussen ben ik verdeeld.

Daar ligt de keuze.

En aangezien ik niet langer voortdurend wil te pletter storten, blijf ik spreken.

Opdat het verlangen weer de bovenhand zou krijgen.

Opdat de tijd opnieuw zou beginnen lopen en er weer geleefd kan worden.

Want het spreken sluit het genot per definitie uit. Waar er gesproken wordt, kan men niet genieten. Odysseus, vastgebonden aan de mast, geniet woordeloos. Hij is overgeleverd aan het genot. Zou hij, na de doortocht van zijn schip, aan de andere bemanningsleden iets willen zeggen hebben over dat genot, dan zou dat onmogelijk geweest zijn. Het spreken kan het slechts omcirkelen, en in deze beweging verdwijnt het genot.

Door de Wet van de taal blijven er van *das Ding* slechts de fantasmatische objecten over die de oorzaak zijn van het verlangen. Het object *a*, als *plus-de-jour*, is oorzaak van het verlangen, omdat het de illusie geeft de toegang tot *das Ding* te verschaffen. Het is deze verschuiving naar iets anders, naar iets van de Ander, dat het wezen is van het verlangen.²

Het verlangen. Dat rolt en tolt, dat schuimt, dat brult, dooft uit, jammert, persisteert, klaagt en zaagt, jubelt en schreeuwt. Het welt op uit m'n poriën, loopt me als kwijl uit de mond. Het zingt in m'n oren, het glinstert op m'n tong.

Het zit in de gelezen woorden, in de streken op het doek, de letters op het scherm.

Het bruist bij het kruisen van een blik. Bij de welving van een rug, een fijne pols, een zachte plooi in de huid van een vrouw. Het knaagt in mijn hoofd, als honger.

Het drijft en duwt, het stort te pletter, staat ongeschonden weer op, als de coyote uit *Roadrunner*, jagend op wat het toch nooit te pakken krijgt.

Maar het jaagt!

Het doet bewegen, streven, werken, lezen, schrijven, schilderen, begeren.

Het wakkert de honger aan.

Het opent.

Het genot sluit.

² Ibidem.

Objecten

Björn Wandels

Ik zou u vandaag iets willen vertellen over mijn foto's waarvan u er één op de affiche van deze interdag kan zien staan.

Toen de organisatoren mij vroegen of ik een passend beeld had voor de affiche van de inter-dag heb ik snel besloten dat het de foto van de discobol zou zijn uit de reeks van de *Ver-dicht-dingen*, een reeks die ergens een exemplarische plaats inneemt op het scheervlak van de creatie van foto's, een interesse in psychoanalyse, en een denken over en doorheen kunst. Creatie aan de ene kant en de studie van teksten aan de andere kant: een dialectiek waarmee ik iets tracht te doen.

Bij een verder overdenken van die ene foto kwam ik al snel tot de bevinding dat de volledige reeks, in het bijzonder het maken van de ver-dicht-dingen, een interessant fenomeen vormt waarbij ik enkele aarzelende woorden zal trachten te zeggen over hoe de dynamiek van het verlangen en de dynamiek van het genot werken.

Oorsprong, een reeks binnen een reeks

Nu is het zo dat het werken in de vorm van een reeks me niet vreemd is. Ik heb altijd al in reeksen gewerkt: van de zesendertig opnames op film tot de reeks zelfportretten, de reeks nachtopnames in de stad, de reeks 'het geheugen van het hart', de reeks ver-dicht-dingen.

Gezien deze reeks parallel met het spreken is ontstaan en door zijn vormelijke autonomie een buitenbeentje is, was ik er graag wat verder op ingegaan en wil ik een aantal zaken aanduiden waarvan ik vind dat er een analogie is met het object dat ik meen te omcirkelen in de psychoanalyse.

In hoeverre zijn deze beelden resten van wat verbeeld kon worden maar nog niet verwoord werd in het spreken?

Het begin. Ergens in 2007 of 2008 – ik kan het me niet zeer goed herinneren – tref ik het *valse gebit* van mijn moeder aan op mijn tafel. Ze klaagde over de pasvorm van het object. De tandarts zou het nog eens moeten aanpassen. Ze had het onding uit haar mond genomen en het tussen mijn gereedschap op tafel gelegd. Ik begin me te verwonderen over de attributen waarmee de mens zich omringt en, zo lijkt me, waarmee de vergankelijkheid van de mens kan gecamoufleerd, uitgesteld worden. Ik isoleer het gebit van de context, schuif er een wit blad onder en maak er een fotobeeld van.

Daarna ontwikkel ik het latente beeld op de film, waarna het bewuste

negatief verdwijnt tussen andere negatieven in mijn archief.

Twee jaar later, tijdens een pijnlijk bezoek aan de tandarts – het is ook een soort liggen bij de tandarts, maar dan anders dan bij de analyticus – komt dat negatief me terug voor de geest en besluit ik er iets mee te gaan doen in de donkere kamer. Ik zoek een tijdje op de gepaste positieve afdruk en het lukt me om een bevredigende foto te maken. Het verheugt me dat ik de pijn van bij de tandarts op één of andere manier kan neerschrijven in de foto van het valse gebit met de sinistere glimlach.

Sinds dat moment begin ik, naast ander werk, een fotografische verzameling van objecten die zich aandienen. Ze vallen me toe, dringen zich op, herhalen zich regelmatig binnen mijn observaties, mijn oog valt er steeds weer op. Het is *alsof* de objecten mij verzamelen.

Later, na de uiteindelijke realisatie van de foto, hang ik die op in de woonkamer en is het precies alsof de foto naar mij kijkt. Ik voel hoe ik de foto steeds opnieuw taxeer.

De verzameling groeit aan. Door de beelden in serie te maken, ontstaat de mogelijkheid van het helder zien van motieven, verbanden. Het kabbelen met de verhoudingen, een beetje groter of kleiner, het aangeven van een volgorde, is een poging om de analogie te modelleren, het narratief te distilleren door middel van verschuivingen van betekenissen van de enkele beelden binnen de reeks.

Een halve schaar, een potlood dat aan beide zijden is opgescherpt, een hamer waarvan de steel is afgebroken, een gekrast vuilblik, een stukje afgebroken vijs, een trechter die bezet lijkt met een landkaart, een dubbelbeeld van een metalen vingerhoed, een vals gebit, een stukje staalwol, een scherper, een haarrekkertje, een stemvork, een kam met zwarte haren, een hoek van het boek 'Het reële bij Lacan' van Frédéric Declercq, een gommetje dat tanden lijkt te hebben, een discobol, een doorgezaagde plank waarvan één van de delen rechtop werd gezet, een pionnetje uit een gezelschapspel, een paar versleten inlegzolen, twee paperclips, een verbrande toast, een boomstam, een punaise.

Intermezzo over de betekenis

Een tweetal jaar terug werd ik uitgenodigd op het huwelijk van mijn neef. Ik gaf hem als huwelijksgeschenk een fotowerk waarvan ik dacht dat er een uitgesproken romantische betekenis in vervat zat. Het beeld toonde een abstractie van een haarspeldje, een *invisible-tje*, waarin de toeschouwer makkelijk een vriend koppel kan zien. Dacht ik. Kortgeleden zag ik mijn neef terug. Hij vertelde me dat hij aan het scheiden was van zijn vrouw, dat er een zekere turbulentie was in zijn leven. Hij vertelde me er ook bij dat hij de voorbije tijd

veel had gekeken naar mijn ... schilderij van de opgebrande lucifer. Mijn korte verwarring – een schilderij? een lucifer? – kantelde snel om in tevredenheid over het geschonken fotowerk. Een artistiek medium als de fotografie, dat toch bij uitstek gegrond is in de realistische waarneming, kan dus in de beleving van een persoon als iets helemaal anders ervaren worden. Meer nog: een bepaalde gemoedsgesteldheid wordt meegenomen in de waarneming van de voorstelling.

Dat de reeks een vaste betekenis zou hebben is dus waarschijnlijk een vergissing. Dat ze op een bepaald moment is begonnen, is dat ook. Het is eerder een verderzetting van waar ik abrupt was gestopt in 2004. Gedurende een vijftal jaar lag het werken zo goed als stil. Iets waar ik me in 2009 niet bewust van was, maar me langzaam aan is beginnen duidelijk worden, is dat ik na die vijf jaar gewoon verder deed waar ik gestopt was. Het is alsof de tussentijd niets te maken heeft met die andere tijdsdimensie. Er zijn doorheen de tijd stilistische verschuivingen te zien, bijvoorbeeld van het fotograferen op een zwarte achtergrond naar het fotograferen op een witte achtergrond, ook nog de uitschakeling van de kleur en het hergebruik van het abstraherend monochroom. Deze schijnbare stijlbreuk, nam niet weg dat ik verder ging verzamelen waar ik jaren tevoren was opgehouden.

Als ik overdenk waar de passie voor de fotografie is begonnen, gaat mijn geest terug naar de lessen esthetica en de studiereis naar het Centre Pompidou waar ik vol geestdrift was over het *Urinoir* van Duchamps. Het is waarschijnlijk geen toeval dat ik in de wolken was over het toilet aan de muur. Bij de voorbereiding van het dossier voor mijn artistieke toelatingsproef, een aantal jaar later, zat een kleine reeks foto's van toiletten. Nu nog is er een interesse voor allerhande kuisproducten. Niet zo lang geleden was ik erg opgetogen over een gerealiseerde foto van een deodorisant die ik aangetroffen had ergens in een toilet.

Waarschijnlijk is de reeks nog vroeger begonnen. Wanneer?

Fotograferen en lezen, Heidegger

De periode waarbinnen de reeks ver-dicht-dingen is gestart, las ik Heideggers 'Oorsprong van het kunstwerk'. De nauwgezette onderscheidende analyse die Heidegger maakt van het tuiglijke van het tuig, het werkachtige van het werk, de dingheid van het ding, was een zuurstofgevend aangrijpingspunt buiten de dagdagelijkse fixatie op de mij omringende objecten en de mij omringende beelden. Het lezen werkte voor mij als een besliste halte binnen een rusteloos vasthouden aan de verzameling, de camera, de materialen in de donkere kamer. Het lezen is een weg uit het gat van het beeld.

Ik citeer Heidegger:

Objecten

Te midden van het zijnde in zijn geheel weest een open plek. Een lichtung is. Deze is, vanuit het zijnde gedacht, zijnder dan het zijnde. Dit open midden is daarom niet door het zijnde omsloten; eerder omcirkelt het lichtende midden zelf, als het niets dat we nauwelijks kennen, al het zijnde. (...) Te midden van het zijnde in onze naaste omgeving wanen we ons thuis. Het zijnde is vertrouwd, veilig, gewoon. Niettemin trekt door de lichtung een permanent verbergen in de dubbele gedaante van ontzegging en verhulling. Het vertrouwde is in wezen niet zo vertrouwd: het is onvertrouwd.

Het wezen van de waarheid, dat wil zeggen van de onverborgenheid, is doortrokken van een weigering. Maar die weigering is geen gebrek en geen fout, alsof de waarheid louter onverborgenheid zou zijn die al het verborgene van zich af heeft geschud. Als ze dat zou kunnen, zou ze zichzelf niet meer zijn. Tot het wezen van de waarheid als onverborgenheid behoort dit weigeren als verbergen in tweeërlei zin. (...) 'Verbergende weigering' dient hier als aanduiding voor het in het wezen van de waarheid bestaande tegen-strijd-ige van lichtung en verberging.

Heidegger geeft in de tekst 'Das Ding' een rijk voorbeeld van een kruik, waarmee hij iets wil vertellen over de dingheid van die kruik. Het wezen van de kruik zit niet zozeer in de materie van de kruik, maar veeleer in wat de kruik omvat, wat ze kan bevatten. Een voorbeeld waarop Lacan verder bouwde in het zevende seminarie : "Le vide au centre du réel, qui s'appelle la Chose."

Een frase die aanzet tot denken, een gedachte die aanzet tot fotograferen als het lezen leegloopt.

Het lezen stopt als mijn lijf om iets anders vraagt. Er is echter slechts een schijnbaar conflict tussen het hoofd en het lichaam, tussen het oog en het oor, tussen de beelden en de woorden.

Zintuigen in het duister

Op een manier alsof het een sacraal ritueel betreft, maak ik me klaar om de donkere kamer binnen te gaan. Het duister maken van de kamer met meerdere lagen zonwerende stof heeft een zinnelijkheid als het zich *toedekken* onder de lakens voor de nacht. De geur van de chemicaliën, de ontwikkelaar, het fixermiddel, de geur van het onbelichte papier, het geluid van de vergrotersklok, het geritsel tussen de negatieven. Het is heerlijk.

Vreemd genoeg valt in de doka het visuele weg ten voordele van de auditieve, sensorische en olfactorische gewaarwordingen.

Het is geen overdraagbare kennis, het is een andere soort kennis, een meer lichamelijke kennis die ik meen op te doen in het fotograferen, ontwikkelen van negatieven, het doorwerken op het negatievenarchief.

Aan de andere kant heeft het iets van een verschrikking om binnen die donkere ruimte steeds opnieuw in het beeld te staren. Het is geen loutere heerlijkheid.

Eindeloos

Waar ben ik?

Er zijn verwante objecten die een *raamwerk* vormen voor een persoonlijke fictie. Ze zijn de attributen van een persoonlijk theater. De montage van de reeks is iets dat steeds opnieuw herwerkt zal worden. De verzameling rekvisieten is omwille van wildgroei onderhevig aan herschuiven. Beelden vallen weg, verhoudingen worden aangepast, andere beelden dienen zich aan. Een expositie fungeert als een momentane redactie op het woekerende beeldmateriaal, het is als onkruid wieden in de tuin. Het is mijn betrachting dat ik een andere bruikbaarheid van het ding kan bekomen, een andere betekenislaag kan opdelven uit een veranderde sequens.

Het afdrukken van de negatieven is een recupereren van het latente beeldhouwwerk dat besloten ligt in het object. De grafische wijze van afdrukken in de donkere kamer opent de vorm, geeft ruimte aan de betekenis, weg van de alledaagse betekenissen. Een lijnenspel zet aan tot nieuwe openingen, nieuwe associaties die er nog niet waren bij het zien en het fotograferen zelf.

Het werken ontstaat in een leeg moment en slaat om in een drukte waarvan ik me niet meer kan herinneren waar ze is ontstaan. Deze drukte kan hanteerbaar gemaakt worden via een *afkadering*, een disciplinerende, een werkmethode. De gevonden methode is niet iets dat lang werkt. Ze is eindig gezien ze artificieel is en andere levenswetten om een andere methodiek lijken te vragen.

Het afwisselen van het lezen met het fotograferen is iets noodzakelijks wil geen van beide opbranden. Het in steeds hogere snelheid werken en de groeiende frustratie aangaande de fouten in het beeld zorgen ervoor dat ik op een bepaald moment stop met werken, het atelier opruim en een periode van lezen aanvang.

Het lezen verruimt de oppervlakte.

In de andere richting kunnen de woorden elke inhoud verliezen als ze niet gevoeld worden in het werk in de donkere kamer.

De woorden en de dingen, het object van de natuurlijke historie.

In een soort van tijdelijke geestelijke overeenstemming met Michel Foucault nam ik me voor om de onderneming van de ver-dicht-dingen te gaan begrijpen als een archeologie van het nu en de verzameling beelden van objecten te beschouwen als typerend voor deze tijd. Ik wil er een overzicht van maken met behulp van een fijne doorsnede overlans de huidige tijdslaag. Zo opent er zich een oneindigheid van mogelijke taxonomieën.

Ik citeer Foucault:

Objecten

Strikt genomen zouden we kunnen zeggen dat de klassieke periode alles in het werk heeft gesteld, misschien niet om zo weinig mogelijk te zien, maar wel om willens en wetens haar ervaringsbereik te beperken. Vanaf de 17^e eeuw is de waarneming een zintuiglijke kennisvorm die is voorzien van een reeks systematisch negatieve voorwaarden. Natuurlijk is alles wat men uit de tweede hand weet uitgesloten; maar dat geldt ook voor de smaak en de reuk, omdat ze zo onzeker en variabel zijn dat ze geen universeel aanvaardbare analyse in afzonderlijke elementen toestaan. De tastzin wordt strikt beperkt tot het aanduiden van enkele vrij evidente tegenstellingen (zoals die tussen glad en ruw); er bestaat een bijna exclusieve voorkeur voor het zicht, dat het zintuig is van het bewijsbare en de verrijkende blik. (...) Men zou kunnen zeggen dat het gebruik van de microscoop die beperkingen compenseert; en dat hoewel er aan de zintuiglijke ervaring in haar meest twijfelachtige grensgebieden beperkingen worden opgelegd, ze zich steeds verder uitbreidde in de richting van de nieuwe objecten van een technisch gecontroleerde waarneming. In feite heeft dezelfde verzameling negatieve voorwaarden beperkingen opgelegd aan het domein van de ervaring en de deur geopend voor het gebruik van optische instrumenten. Wie beter door een lens wil kunnen waarnemen, moet er vanaf zien met de andere zintuigen of uit de tweede hand kennis te vergaren. (...) Waarnemen is zich dus beperken tot kijken. Systematisch kijken naar een beperkt aantal dingen. Kijken naar datgene wat in de enigszins wanordelijke rijkdom van de voorstelling geanalyseerd en door iedereen herkend kan worden en zo een naam kan krijgen die voor iedereen begrijpelijk is: “Alle duistere overeenkomsten”, zei Linnaeus, “die naar voren worden gebracht zijn een schande voor het vak.”

Duistere overeenkomsten geven het werken aan mijn foto's een duidelijke zin en zijn meer in overeenstemming met de levenswetten die elke vorm van methodiek ondergraven.

Zo had ik me een tijdlang voorgenomen om me toe te spitsen op medisch gereedschap. Zo ontstond binnen de reeks ver-dicht-dingen een ondergeschikte reeks, de 'farmasculpturen'. Al snel komt er een *randobject* dat het sluitende systeem ondergraaft, dat het onderscheid tussen afzonderlijke reeksen op de helling zet. Een playmobil ziekenhuisbed met kleine plastic baxter erbij (een speelgoedobject dat niet echt een medisch tuig is, maar er sterk aan doet denken) doet me snuisteren in speelgoedland: ik schaf mezelf een speelgoeddokterstas aan. Een categorisering zal naar weinig anders leiden dan naar een andere categorisering. Een categorisering is vatbaar voor een *oneindige correctie*. Een speelgoedstofzuiger brengt me terug bij het oorspronkelijke sanitaire object dat de reeksen op gang zet. Gereedschappen van de hygiëne dienen zich aan: het vuilblik, de trekker, enzovoort. En zo sluit het ene in het andere, schuif ik verder in een cirkelvormige beweging.

Het enkele beeld en de discobol

Wanneer is een beeld af? Er wringt altijd wel iets aan het gladde oppervlak, ik zie steevast mankementen zowel binnen de opbouw van de

sequensen als binnen de enkele realisatie van een foto van een bepaald object.

Een foto is voor mij, denk ik, geslaagd als er een *gat* in zit. Als er voldoende niet-beeld is, voldoende uitsparing die openlaat. Als hij toegang kan verschaffen tot andere versluisde beelden. Een foto is, denk ik, geslaagd als er meerdere beelden kunnen ontspringen uit één enkel beeld.

Verspreid over de ruimte draaien stukjes gespiegeld licht. De eindeloos draaiende bol zette aan tot een voorlopig laatste *centripetale dans*. Wanneer het licht uitgedoofd is, raap ik de stukken op. Bij het ruimen, het verwijderen van de discobol, stel ik de symbolische *act* er een beeld van te maken. Ik heb je te pakken, ik kantel je een kwartslag zodat je niet kan bewegen zoals je gewoon bent te doen. Ik zet je stil en herschijn je met mijn negatievenvergroter op een groot wit vel. Ik plaats je in de verzameling ver-dicht-dingen.

Door met een eenvoudige kanteling – zoals een wijnfles die omgestoten wordt, leegloopt en breekt – de tollende beweging te stoppen en in te schakelen in de reeks zet ik een stap uit die andere reeks.

Lezen, fotograferen, werken in het atelier. Dwars op de centrifugale drift die kiemkracht bezit, is er een centripetale kracht die aan flarden wil rijten.

Cirkel-schrift

De cirkelvorm speelt in tal van mijn werken een belangrijke rol. In mijn beelden is er stevast iets van een opening, een plooi, een gat, een diepte.

In de tekeningen die ik een tijdlang maakte was de cirkel het basiselement. Ik bouwde mijn tekeningen op, niet met lijnen of vlakken, ik tekende vanuit de cirkel, in *een oneindige acht*, totdat er tijdelijk niets meer te cirkelen viel.

Ik citeer Heidegger:

We moeten de cirkelgang dus wel voltrekken. Dat is geen noodoplossing en evenmin een gebrek. Dit pad te betreden is de kracht en op die weg te blijven het feest van het denken, als het denken tenminste een handwerk is. Niet alleen is de voornaamste stap van werk naar kunst als stap van kunst naar werk een cirkel, maar elke afzonderlijke stap die we proberen te zetten cirkelt rond in die cirkel.

Een onderdeel van de fotografische praktijk is het bijhouden van een schrift waarin ik eerdere notities, kleine briefjes met aantekeningen kleef. De verzameling woorden is een aangrijpingspunt bij het fotograferen, het zoeken in het negatievenarchief, en het afdrukken. De verwerking van de waarnemingen is een doorlopende cirkel. Het fotograferen zelf is als notities maken in het dagboek. De observaties van een bepaalde periode worden gegraveerd op film.

Ik wil een woekering laten zijn. Een ongericht fotograferen van wat zich aandient in een zijdelingse oogopslag. Een gericht fotograferen uitgaande van

Objecten

de notities in mijn schrift. De verschillende acties door elkaar. De tijdsindeling van het dagboek *zal* worden vernietigd.

Er zijn *verschillende tijden* in het werk. De tijd van het zien; het herkennen van een potentieel beeld in één enkele oogopslag. Er is de tijd van het noteren, ofwel in het schrift, ofwel onmiddellijk op film. De tijd van het ontwikkelen van de opnames. Dan volgt de tijd als tijd, de tijd van het laten zijn van de recente negatieven tussen eerdere negatieven in het archief. Het door elkaar haspelen van het materiaal zodat er op een later tijdstip een onverwacht aanhechtingspunt boven water komt dat me verder doet werken in de donkere kamer of verder doet werken met de camera. Er is de tijd van het afdrukken van een selectie negatieven in de donkere kamer waarbij er stevast oudere en recentere negatieven een bewerking krijgen in korte tijdspanne. Het afdrukken is een verder schrijven op een voorgaande notitie. Motieven krijgen op een later moment een betekenis in een andere chronologie. Er is een uiteindelijke tijd waarin gekeken wordt en waarin de montage van de sequens herzien wordt. Deze laatste tijd voegt zich naadloos bij de eerste tijd van het zien.

Het is pas nadat de laag stof over de doos met materiaal verwijderd werd dat er iets kan gebeuren met *het ding*, de cirkelvormige verzameling die het omringt.

En zoals de oorspronkelijke tekst eindeloos cirkelt, gaat het verder. Er is een kinderwijsje dat ik me plots herinner, een liedje dat een groep kinderen moed geeft bij het marcheren: “Zo is het goed, zo is het beter, nog een kilometer, et cetera.”

Bibliografie

- Foucault, M. (2006), *De woorden en de dingen; Een archeologie van de menswetenschappen*, Boom, vertaling W. van der Star.
- Heidegger, M. (1999), *Das Ding, Over denken, bouwen, wonen; 4 essays*, Sun, vertaling H. Berghs.
- Heidegger, M. (2009), *De oorsprong van het kunstwerk*, Boom, Kleine Klassieken, vertaling Wildschut & Bremmers.
- Lacan, J. (1986), *le Séminaire de J. Lacan, livre VII; L'éthique de la psychanalyse (1959-1960)*, texte établi par Miller J.-A., du Seuil.

Genot: een wankel balans tussen Eros en Thanatos

Huguette Raes

In het psychoanalytisch taalgebruik zijn we sinds lang vertrouwd met de ten opzichte van de gewone taal ongewone betekenis die het woord genot bij Freud en Lacan verkregen heeft. Meestal heeft genot in de psychoanalyse weinig met plezier te maken en gaat het eerder om een soort masochistisch genieten waar we soms zowel in ons dagelijks leven als in een aantal symptomen of andere fouthandelingen tegenaan botsen, dat we niet bewust gewild hebben, maar dat ons niettemin, vaak vanuit de Ander, ons onbewuste, overkomen is. Sommigen slagen er bij voorbeeld in om – uiteraard onbewust gedreven door hun fantasma – de geliefde die hun object incarneert herhaaldelijk zo te kiezen dat ze telkens opnieuw afgewezen worden en terug terecht komen op hun oude, al te vertrouwde, sinds jaren platgelopen pad: soms zeer ellendig, maar aantrekkelijk omdat het zo bekend voorkomt. Onbewust voelen ze zich tevreden dat ze, nogmaals, ontsnapt zijn aan een “vaste” relatie waarin ze zich tenslotte toch liever niet willen laten vangen. Maar realiseren ze zich wel hun *onherkend* genieten via de herhaling van hun steeds falende relaties?

Verlangen vergt misschien veel meer moed voor een benadering van het onbekende, de onbekende ander, en kan dus veel angst opwekken. Terwijl het verlangen voort huppelt van object naar object en overwegend in het teken van de levenspulsie Eros staat, lijkt het genot in vele gevallen meer naar de kant van Thanatos over te hellen. Het roept mij eerder beelden op van moeizaam ploeteren in een modderig moeras. Misschien is modder als betekenaar niet toevallig verwant aan het Engelse *mother*. Hoe trouw of ontrouw kunnen, durven en mogen we zijn aan het genot van onze ouders, in de eerste plaats dus dat van de eerste grote Ander, de Moeder?

Een sprekend voorbeeld

Wellicht zullen de meeste moeders hun dochter geluk toewensen bij haar huwelijk en een vrouw zal zelfs – bewust – durven hopen dat haar dochter er gelukkiger zal in leven dan wat zijzelf er van gebakken heeft. Een jonge vrouw die haar huwelijk na een paar jaren hooguit middelmatig kon noemen, sprak eens met haar zieke, bijna terminale moeder over haar echtelijke relatie. Moeder antwoordde haar: “Gij zijt toch ook niet gelukkig getrouwd, hé?” en ze glimlachte fjntjes, nauwelijks zichtbaar onder haar masker van eindeloze verdrietigheid. De dochter schrok lichtjes, niet echt verwonderd, toen ze dit

genot van haar moeder als een klap in haar gezicht kreeg. Blijkbaar was zij, ondanks haar jeugdige bewering dat zo'n ramp als het huwelijk van haar ouders haar nooit zou overkomen, onbewust een dergelijke situatie in haar eigen leven aan het herhalen en haar moeder genoot ervan dat haar dochter geen beter lot dan het hare beschoren was. Gelukkig heeft de dochter daar iets geleerd, zich met veel geduld uit de moederlijke modder los geploeterd, en zich verder gesubjectieerd in haar ontrouw aan het moederlijk genieten.

Verlangen daarentegen is meestal veel lustiger, denken we maar aan de vrolijke affiche van het toneelstuk "Lust" waarop twee vriende konijntjes samen voort huppelen. Zelfs als het verlangen vaak zware klappen te incasseren krijgt, blijft het toch overwegend werkzaam in dienst van Eros, gericht op het behoud van het leven, ook in minder "lustige" omstandigheden. Zo de labyrintische omwegen van ons levensparcours ons niet het comfort bieden van een jonge min of meer gelukkige keuze van een levens- of liefdespartner, dan zal Eros – indien de kleine gevleugelde god zich de sterkere weet te tonen tegenover Thanatos – toch *het subject voort dragen van liefdesobject naar liefdesobject en het voeren tot ontmoetingen waarin de min of meer passionele verliefdheid er al dan niet in slaagt tot een hechte band van liefde uit te groeien*. Maar na haar bloeiperiode verwelkt een verliefdheid meestal, om tenslotte als een herfstkleurig blad het subject te ontvallen.

Dit risico bestaat vooral indien het "liefhebbend" subject zijn geliefde niet voldoende als een ander subject benadert en zijn partner enkel als object weet te waarderen. Dan zal het aanvankelijk zo aanbeden object vlug ophouden voor hem of haar als een liefdesobject te functioneren, het subject zal zijn object moeten desinvesteren en de last van zijn libido tijdelijk terug op zich nemen. Na de nodige rouw zal het subject dan toch zijn libido weer samenrapen om bij een volgende ontmoeting zijn nieuwe glanzende liefdesobject te bekleden met zijn libido en het tot voorlopige drager van zijn wellustig verlangen te maken. Deze repetitieve dynamiek herinnert aan de tekst uit een zeer oud liedje uit de *Carmina Burana*: "Novus amor est quo pereo..."¹

Maar laten we toch niet vergeten dat een naderen van het object van het verlangen dat de mogelijkheid tot méér genieten voorspiegelt ook een intense angst kan oproepen die het subject angstig doet terugdeinzen om zich niet te verliezen in het onbegrensde. Volgens Lacan *situeert de angst zich tussen genot en verlangen*.

Soms zijn de grenzen tussen genot en verlangen echter moeilijk af te lijnen. Het oorspronkelijk verlangen kan ook tot genot verworden, bij voorbeeld als het verlangen niet meer gevoed wordt door het dragende object zoals vaak

1 "Aan een nieuwe liefde sterf ik..."

gebeurt in het geval van een zwaar teleurgestelde liefde. De oorspronkelijke Eros-passie kan verdorren tot (on?)bewuste doodswensen om tenminste na de dood van de partner opnieuw vrij te worden. Vele vriendelijke oudere dames hopen in stilte dat ze na de dood van hun beminde echtgenoot nog aantrekkelijk en gezond genoeg zullen zijn om plezier te beleven aan hun herwonnen vrijheid en eventueel door een nieuwe partnerkeuze zich een nieuwe levenscirkel te kunnen toekennen. Staat genot dan dichterbij de haat en dus ook bij Thanatos? Genot lijkt er wel op uit te zijn sluw zowel onszelf als de anderen heimelijk de duivel aan te doen en er ons dan ook nog te laten van genieten.

Lacan spreekt op verschillende plaatsen over “*le plus de jouir*” *de la femme*, maar tegelijk geeft hij aan dat de vrouwen, zelfs de analytica’s, daarover koppig zwijgen. Serge André schreef boeiende hypothesen over het vrouwelijk genieten in “*Que veut une femme?*”, maar het past een vrouw te zwijgen over het onzegbare.

Uiteraard is het in de kuur belangrijk dat de analyticus het onderscheid tussen verlangen en genot weet te beluisteren en via de bewerking van het genot het subject in de gelegenheid stelt zijn genot te laten leegbloeden in de niet toevallige chaos van miljoenen woorden om winst te boeken aan de kant van het verlangen. Door zijn moeizaam geploeter kan het subject steeds meer de balans tussen genot en verlangen doen overhellen naar het verlangen, om – ten koste van Thanatos – Eros te versterken en het leven door een stevige levenspulsie te gronden en te verlengen.

Volgens Lacan laat het genieten zich indelen in het fallisch genieten en het Ander genieten. Terwijl het fallisch genieten vooral naar het genieten van of via het spreken verwijst – het genoegen, de bevrijding, zelfs de gesublimeerde bevrediging, door wat ons hindert in een kader van woorden onder te brengen en daardoor alleen al ons heel wat lichter te kunnen voelen (een genieten dat in het symbolische thuisheert) – situeert het Ander Genieten zich in het Reële, zowel in de *passage à l’acte* in de buitenwereld als in het Reële van het lichaam.

De psychosomatiek bij voorbeeld kan men ook wel als een onbewuste vorm van automutilatie beschouwen, daar zij eveneens een vorm van *passage à l’acte* is en dus niet in de wereld van de symptomen of van de *acting out* thuisheert. Anders dan de conversiesymptomen (met hun functionele stoornissen) die via de Ander van de taal en dus door het onbewuste passeren – en die vaak vertalingen van het niet gezegde vormen – omzeilen de psychosomatische fenomenen de Ander, het onbewuste en richten dan ook in het lichaam werkelijke letsels aan.

Ons lichaam trekt zich niets aan van de dualiteit die Plato indertijd tussen lichaam en ziel veronderstelde, maar in een levend menselijk wezen zijn het psychische en het lichamelijke tot één onontwaaarbaar geheel vervlochten, ook wat betreft het functioneren van de verschillende subsystemen. Zo zijn er onder andere allerlei interacties (in de zin van moleculaire signalen) tussen centraal zenuwstelsel, hormonenstelsel en immuunstelsel, zodat bij voorbeeld intellectuele, affectieve, emotionele, en sensorische stimuli van het centraal zenuwstelsel onmiddellijk hun weerslagen veroorzaken op de hormonenwerking die dan op haar beurt weer in het hele immuunstelsel veranderingen teweegbrengt. Dergelijke ontregelingen kunnen kortsluitingsreacties veroorzaken die leiden tot de bekende psychosomatische fenomenen, zoals daar zijn: maagzweren, allerlei huidziekten, asthma, colitis ulcerosa, allergieën, de auto-immuunziekten zoals multiple sclerose en zelfs sommige kankers ... Wanneer Eros geen uitweg meer ziet, dreigt hij zich aan Thanatos gewonnen te geven. Als resultaat kunnen zich ten gevolge van bepaalde, niet in de betekenaarsketting opgenomen betekenaars, die onder andere angst, woede, verdriet, ondraaglijk verlies dragen, allerlei psychosomatische aandoeningen voordoen die eerder in de sfeer van het (masochistisch) genot thuishoren. In plaats van zoals andere betekenaars ingeordend te worden in de betekenaarsketting raakt een dergelijke betekenaar geïsoleerd, als het ware versteend, en gaat op zichzelf functioneren.

Waar het subject erin faalde zich voldoende te subjectiveren, neemt het lichaam het roer over om zich via het specifiek genot van zijn reële psychosomatisch veroorzaakte letsels toch enige identiteit te verwerven, wat in dit geval op symbolisch niveau (via de Ander van de Taal) niet lukte. Jean Guir werkte dit uiteraard veel complexer fysiologisch samenspel uit in zijn boek "Psychosomatique et cancer", en wees op *la jouissance spécifique des phénomènes psychosomatiques*. Bovendien vestigde hij er de aandacht op dat bij psychosomatiekpatiënten de terugkeer van het orgasme een aanwijzing vormt dat de patiënt aan het genezen is. Inderdaad, wat is de zogenaamde "kleine dood" anders dan een overgave aan een gezond lichamenlijk genieten dat voor het subject misschien ook een terugkeer van investering in een liefdesobject bezegelt of minstens toch een libidineuze investering in zichzelf als levend wezen in het teken van Eros aanduidt?

Conclusie met betrekking tot het ultieme genieten: is "la petite mort" de kleine broer van de dood?

Blijkbaar kan ik moeilijk weerstaan aan de verleiding om nog even langs

te lopen bij Georges Bataille, die het seksueel genieten in het orgasme *la petite mort* noemde, wellicht wegens de eventueel veruit bewusteloze toestand van het subject, indien dat tenminste aandurft zich er zo ver in te laten gaan dat het zich helemaal overlevert aan die intense ervaring van de erotische act. Is het orgastisch genieten een kleine broer van de dood? Zou de meest benijdenswaardige wijze om dit leven te verlaten niet een “vol”, *orgasmoleptisch orgasme kunnen zijn, waarvan je nooit meer terugkeert?*

Een bekende Franse schrijver, Jean Verdun, beschreef zeer ontroerend de dood van zijn vrouw. Het begon als een romantisch tafereel tussen een goed koppel van in de vijftig: na een zakenreis van enkele maanden keert de man terug naar hun buitenverblijf in de Provence. Bij een lekker maal praten ze wat bij en besluiten hun zonovergoten avond in een opgewekte stemming, in de overtuiging dat ze toch wel een gelukkig leven hebben met elkaar. Ze voelen zich jong en fris door hun hernieuwde ontmoeting en beginnen speels aan hun liefdesspel. Plots stelt de man echter vast dat zijn vrouw niet meer ademt. Na een eerste paniecreactie herinnert hij zich dat ze hem kort tevoren, nogal vaag, verteld had dat ze “klaar” was. De draagwijdte hiervan was hem toen ontgaan. Wou ze hem diets maken dat ze klaar was met haar leven, klaar om af te reizen, naar het “Land van het Westen”, het “Avondland”, het “Eeuwige Oosten”, het “Paradijs” of het “Universum”? Hoe zouden we kunnen ontsnappen aan schuchtere pogingen om als houvast voorlopige antwoorden te construeren op de vraag “Wat is daar??”, een vraag waartoe we als mensen, veroordeeld tot het weten van onze sterfelijkheid, bijna gedwongen zijn?

Betekent de Dood dus het Ultieme Genieten? En staat deze vragende boutte hypothese des te steviger naargelang het genieten tijdens het leven meer door Eros en door het verlangen gedragen werd?

Het is de bedoeling van de psychoanalytische kuur de balans tussen verlangen en genot meer in de richting van het verlangen te doen doorslaan, met andere woorden Eros te versterken in zijn levenslange strijd tegen Thanatos. Via het fallisch genieten van het spreken in de kuur poogt de psychoanalyse het *Es* aan het woord te laten komen, zoveel mogelijk los van de controle van het Ik: zich laten gesproken worden door het onbewuste, om zich als subject meer te laten bestaan.

Vanzelfsprekend kan hieruit volgen dat het Ander Genieten geleidelijk kan wegvloeiën in de ontelbare woordenstroom en zo de nodige plaats bevechten voor het verlangen, in woorden, dromen, faalhandelingen en symptomen.

We zouden hier kunnen besluiten met een knipoogje naar Jorge Luis Borges, die in zijn verhaal “De onsterfelijke” een oud, diep menselijk verlangen

naar de dood veronderstelt. Borges bewerkt in dit zeer labyrinthisch verhaal de hypothese dat, indien we ooit de dood zouden kunnen overwinnen, we met onze sterfelijkheid ook de taal, de tijd en het menselijk weten zouden verliezen. Misschien willen we graag de prijs van de dood betalen voor ons menszijn?

Ook Sigmund Freud neemt in zijn artikel “Vergankelijkheid” het standpunt in dat het leven door zijn tijdelijkheid niet inboet aan waarde en schoonheid. Heeft de psychoanalyse niet vrijwel altijd (ook) als finaliteit ons naast vele tekorten onze eindigheid te leren assumeren, om precies hierdoor werkelijk voor het leven te kiezen?

Bibliografie

- André, S. (2004), *Que veut une femme?* Paris : Navarin Editeur.
- Bataille, G. (1928), *Histoire de l'œil*. Paris : Gallimard.
- Bataille, G. (1937), *Madame Edwarda*. Paris : Jean-Jacques Pauvert.
- Borges, J.L. (1957), De onsterfelijke, in *De Aleph*. Amsterdam : De Bezige Bij, pp. 27-49.
- Freud, S. (1984 [1916 [1915]]), Vergankelijkheid, in: *Cultuur en religie 3*, Amsterdam: Boom, pp.73-76.
- Guir, J. (1983), *Psychosomatique et Cancer*. Paris : Point Hors Ligne.
- Lacan, J. (2004 [1962-1963]), *Le Séminaire, Livre X, L'angoisse*. Paris : Ed. du Seuil, pp.185-190.

Muziek

Carl Orff, Chor und Orchester der Deutschen Oper Berlin, Dir. Eugen Jochum (1968). *Carmina Burana*, Deutsche Grammophon, Polydor, Hamburg.

Film

Iñarritu Bardem (2010). *Beautiful*.

Een klein driftje op zoek naar zijn lotgevalletje

Jean-Pierre Van Eeckhout

Reeds enige tijd animeert Wouter Mareels een seminarie met als onderwerp de drift, een seminarie waarvan ik medeverantwoordelijke was. Dit jaar werd het omgevormd tot een cartel. Aangezien een cartel voor mij steeds een product dient op te leveren, stelde ik me als doel enige kennis te verzamelen rond het aspect ‘de rem op de drift’. Freud schreef over schaamte, walging, medelijden, moraliteit en autoriteit als dammen die de drift inperken. Wat zou hun oorsprong kunnen zijn?

Echter, nauwelijks het cartel begonnen, trok een ander onderwerp mij aan. Ik struikelde namelijk over een vroegere gedachte. Aangezien de psychoanalyse dikwijls vertrekt van datgene dat niet marcheert – een fouthandeling, een symptoom, een lichamelijk ongemak – leek het me een uitnodiging om hier enige aandacht aan te besteden. In een artikel in de *Psychoanalytisch Perspectieven* had ik me geprofileerd tegenover die pedagogen die meenden dat de goede opvoeding bestond en gefaciliteerd diende te worden. Ik meende dat het lovenswaardig was goed te willen opvoeden, of lesgeven, maar dat de pulsionele erupties zeker roet in het eten zouden gooien. Ik steunde dus op de metafoor dat menselijk gedrag een net keurig korstje kon zijn, maar dat door kieren, spleten en gaten het onderliggende magma kon opborrelen; dat het vurig verlangen, een plotse opstoot, een onredelijk gedrag, een onverklaarbaar a-pedagogische rampspoed brengen kon.

Bij de lectuur in het cartel werd ik echter geconfronteerd met de uitspraak¹ van Freud dat de drift een constante stootkracht uitoefende. En daarbij werd opgemerkt dat Lacan ook sprak over het genot als een negatieve instantie. Dit laatste moet er met zekerheid aan toegevoegd worden omdat drift en genot – alhoewel verschillende concepten – door deze twee Meesters in de psychoanalyse als ongemakkelijk, niet uit te spreken, en mythisch onanalyseerbaar beoordeeld werden. Wat bleek dus? Zowel de drift als het genot getuigden van een constante! Dit stond toch blijkbaar diagonaal op mijn metafoor van een intermitterende tussenkomst van het driftleven! Hoe kon ik de constante druk van de drift/het genot verzoenen met het idee dat het onbehagen eruptief was?

Dit lijkt misschien een futiele discussie over de metaforische vorm waarin men iets denkt, maar ik probeer een aantal argumenten te geven die de futiliteit ervan tegenspreken. Freud sprak over over de driften als zijnde een mythische

1 S. Freud (1960 [1915]). *Triebe und Triebchicksale*, In: *Das Ich und das Es*, Bücher des Wissen, Frankfurt am Main: Fischer, p. 45.

gegevenheid. Lacan probeerde met zijn topologie iets van het reële weer te geven dat niet onder woorden te brengen was. En vergeten we ook niet dat hij tijdens zijn laatste seminaries het spreken tot een minimum beperkte. Ouderdomszwakte? Waarom zou hij daar dan nog staan? Tenzij om te getuigen van het aspect: “Ik kan het niet alleen aan geen muren² kwijt, maar ook niet via mijn eigen spreken”? Kortom: een metafoor over de gebruikelijke woorden heen is een middel om het onvatbare waarmee de psychoanalyse zich bezighoudt vorm te geven.

In die zin geven zo'n metaforen ook vorm aan ons denken over een particuliere patiënt. Zal weldra iets uitbarsten, woelt zich in zijn binnenste een constante weerzin, duikt iets op om dan weer in de plooien van het gedrag te verdwijnen? Kortom, hoe denken we over het driftleven?

Freud ziet de drift als een innerlijke *Reiz*, een prikkeling die zijn oorsprong kent tussen het register van het biologische en dat van het psychische. Het is een innerlijke prikkeling – in tegenstelling tot wat de perceptuele organen aan het psychisme presenteren als externe prikkeling. We menen te begrijpen dat ook hier de grens van het biologische de overgang tussen systeem omega en systeem psy een raakvlak betreft tussen het biologische en het psychische, in die zin dat de ‘brute’ externe prikkeling die onze organen ‘oplaadt’, zich vertaalt in interne ‘baningen’. Maar dit is niet waar Freud de drift plaatst. Want die vertaling naar het psychisme stelt de mens ten eerste in staat de kwantiteit van de prikkeling te doen dalen en ten tweede de toevloed van de prikkeling te ontvluchten door te reageren. Dit is niet het geval bij de drift, waar in een eventuele vlucht de bron van de drift met zich mee gepakt wordt.

Merken we op dat het in de redenering van Freud niet onmogelijk is dat de externe prikkeling de bron van interne prikkeling van de drift activeert, zodat het denkbeeldig is dat een krachtige externe prikkeling een bepaalde verdrongen drift opnieuw actualiseert. Op deze wijze is het ook mogelijk dat een seksuele situatie die anders een weerstand opwekt, door het onvermogen van de drift te vluchten, een veel grotere seksuele excitatie kent dan voorheen, waardoor het lijkt dat men ook voor de externe prikkel niet kan op de loop gaan³.

Bij het concipiëren van de drift is Freuds aarzeling om deze te situeren tussen het register van het psychische en dat van het biologische merkbaar op het moment dat hij af en toe dat tussenstatuut toewijst aan de drift zelf, soms de drift als biologisch ziet en dan weer de *Triebrepresentanz* als tussen psyche en

2 J. Lacan (1975 [1972-1973]). *Le séminaire, livre XX, Encore*. Paris: Seuil.

3 Het is mijn ervaring dat dit de momenten zijn dat patiënten een psychoanalyticus komen opzoeken.

biologie ziet⁴.

Een andere interessante bedenking is dat Freud de bron als lichamelijk omschrijft en object, doel, en drang als eerder psychisch. Zo meent hij bijvoorbeeld dat inzake drang, de driften ‘doelgeremd’ kunnen zijn en een partiële bevrediging kunnen geven: een afweging die alleen een psychische instantie kan maken.

Welke nuancering men ook maakt, de drift heeft elementen die slechts te denken zijn in relatie tot ‘*Il y a de l'Un*’⁵. Vluchten kan niet meer!

Wie echter meent dat daarmee – mits enige nuanceringen – het onderscheid tussen de drift als innerlijke prikkel en de externe gevaren met hun perceptuele prikkels duidelijk is, vergist zich echter.

Er is namelijk een moment waarop Freud over de vormgeving van de drift schrijft: “*Stellen wir uns auf der Standpunkt eines fast völlig hilflosen, in der Welt noch unorientierten Lebenswesens, welches Reize in seiner Nervensubstanz auffängt.*” Deze zin geldt dus zowel voor externe prikkels als driftprikkels. “*Dies Wesen wird sehr bald in die Lage kommen, eine erste Unterscheidung zu machen und eine erste Orientierung zu gewinnen. Es wird einerseits Reize verspürenden es sich durch eine Muskelaktion (Flucht) entziehen kann, diese reize rechnet es zu einer Aussenwelt; anderseits aber auch noch Reize, gegen welche solche Aktion nutzlos bleibt,*” (ziedaar een conclusie over ‘nuttigheid’ waar men het niet eens mee moet zijn) “*die trotzdem ihren konstant drängenden Character behalten; diese Reize das kennzeichen einer Innenwelt, der Beweis für Triebbedürfnissen.*”⁶ Een bewijs inderdaad, op voorwaarde dat men zijn redenering over de ‘nuttigheid’ volgt.

Wat kunnen we ons – op grond van een interactie tussen moeder en het hele jonge kind, zoals we in De Speelbrug in Antwerpen al eens kunnen observeren – voorstellen omtrent de ‘contenant’ die gegeven wordt door de moeder, tegemoetkomend aan de onlust die het jonge kind vertoont ten opzichte van de prikkels die het in zijn zenuwstelsel opvangt? We zien dat het gezoogde kind – aan de borst, aan de fles – ondersteuning krijgt van de ouder, om de tepelvorm te pakken krijgen. We zouden kunnen besluiten dat de hongerprikkel waarvan niet kan gevlucht worden, de start is van de orale drift. Maar de vraag is of het stillen van honger wel het doel van de drift bevredigt. Misschien wordt de bron wel even stilgelegd, maar is het niet zo duidelijk of het eten zijn nuttigheid ten opzichte van de bron bewijst. Freud wijst er trouwens zelf in verschillende geschriften op dat de fundamentele noden zich op de

4 J. Strachey (1957), Redactionele inleiding bij : S. Freud (1915). The Instincts and their Vicissitudes. *Standard Edition*, vol. 14. London: Hogarth Press, pp. 109-140.

5 J. Lacan, Ibidem, p. 25

6 S. Freud, Ibidem , p. 44-45.

aanwezigheid van de ouder ent⁷.

We volgen op basis van deze observatie zijn *Beweis* niet. We wensen er zelf integendeel het (groter) aandeel van de grote Ander in te zien. Immers, wat als het kind veronderstelt dat de Andere (die hem voedt, enzovoort) een verlengde is van zijn musculatuur (*Muskelaktion*), die zich in allerlei bochten wringt om de hongerprikkel een plaats te geven? En wat als bijgevolg het baby'tje ten opzichte van die – laten we het voorlopig zo noemen – innerlijke prikkeling het stillen van die honger als een georganiseerde vlucht beschouwt? En wat ten slotte als het bijgevolg aanneemt dat het een prikkel uit de *Aussenwelt* is (want deze is te ontvluchten)?

Het is niet alleen inzake de voeding dat de Ander tussenkomt. Een baby'tje wiens gezicht in de wieg liggend onder een doek komt te zitten en even een geluidje en gescharrel laat horen, krijgt onmiddellijk hulp van de volwassenen om het gezicht vrij te maken. Ligt een speeltje te ver van het handje dan komen moeder of vader en zeker de grootouders er gauw een duwtje aan geven zodat het binnen handbereik komt. Het kleine kind wordt netjes op de rug gelegd, wat recht gezet voor een boertje, kortom nog voor er sprake is van oraliteit, analiteit, fallische en genitale interactie, is de grote Ander ijverig met de manipulatie bezig van de *Muskelaktion*.

Kortom in al wat de infans doet, medicert de Grote Andere. Geen wonder dat we Dolto gelijk kunnen geven met “Tout est langage”: van bij de eerste ogenblikken van het bestaan is daar een symbolische tussenkomst, namelijk een interpretatie (goed of fout doet hier niet ter zake) van het gedrag van de pasgeborene. Het hoeft ons evenmin te verwonderen dat Freud, in het arsenaal van de begrippen die de psychoanalyse heeft voortgebracht, het driftleven als haar mythe bestempelt, want ver voor de echte oorsprong van het prille leven is er reeds een organisator die de wegen van de drift vorm geeft: we kunnen deze alleen denken.

Hiermee introduceren we na de drift het genot van de grote Ander, de andere kracht die weegt in het menselijk bestaan. Als immers de Ander als een constante aanwezigheid ervaren wordt in die eerste interactie, dan is het nogal vanzelfsprekend dat de castratie – met de twijfel of de Andere wel zo betrouwbaar is dat hij telkens mee de vlucht organiseert – de constante negativiteit oproept. Het introduceert in de Integrale Jeugdzorg de constante confrontatie van de hulpverlener met de negativiteit van hen die hij wil helpen (“Ge verstaat me niet. Het zal toch niets uithalen. Voor de kleine man doet de maatschappij toch niets.”) of botst hij op het grote stilzwijgen van de jongere. Dit laatste lijkt de Grote Ander het zwijgen op te leggen. Tot de agitatie – fugue,

⁷ *Ahmlenen* in het Duits en *étayer* in het Frans.

misdrijf, kortom *Muskelaktion* – die stilte komt te verbreken.

Het verschil tussen het buiten, het gevaar van buitenaf waarvan men kan vluchten, en het binnen dat men aan zichzelf attribueert en waarvan geen vluchten mogelijk is, is bijgevolg niet los te koppelen van de werking en de castratie van de grote Ander. Men ziet dus de grote negatieve kracht waarmee deze interactie met de Ander kan beladen worden. Daarmee willen we duidelijk het genot van de grote Ander als probleem stellen.

Zoals Rik Loose het onlangs op een voordracht in het kader van de zaterdagbijeenkomsten van het GPP uitdrukte: het is door de symbolische werking, met andere woorden de werking van het fallische genot, dat een dam kan opgeworpen worden tegen het genot van de Grote Ander. Het fallische genot zuigt de kracht – de negativiteit – uit de Ander en positieveert in een symbolisch kader waaraan het subject zich kan optrekken.⁸ Op dat moment is de dynamiek van het leven terug mogelijk. Het is niet voor niets dat men in de begeleidingen in de jeugdzorg dikwijls een nieuwe wending in de begeleiding ziet nadat een emotionele gebeurtenis het gezin door elkaar geschud heeft. Zo weet ik een aantal gevallen te vermelden waar gelukkig de jongere uiteindelijk overtuigd raakte om te kiezen voor Begeleid Zelfstandig Wonen na een ruzie met de ouder. Het maakte dat ‘graag gezien’ kon worden met een zekere tussenruimte (mediëring).

We onderstrepen uiteraard de voorwaarde dat een kader aan zo’n ruzie kan gegeven worden. We kunnen precies zijn wat dat kader betreft. Rik Loose vermeldde het niet, maar onwillekeurig kon iedereen die wat vertrouwd is met de teksten van Lacan op het moment van zijn voordracht denken aan de formules van de seksuering. De formules van de mannelijke en vrouwelijke zijde dienen als hoofding voor het onvermogen der twee seksen zich te vinden, maar proberen – naast de mythische vrouw, het object van verlangen – het genot van de Grote Ander een plaats te geven. Het is – als ik dat mag stellen – op dat moment bij uitstek dat het fallische genot van Lacan het onmogelijke tracht te representeren. Het is ook in de jeugdzorg het moment dat men zijn seksuering kadert, dat één en ander in het leven van de jongere op zijn plaats valt.

Het lijkt er op dat we het in al onze voorbeelden over iets hebben dat voor het denkende subject moeilijk te vatten valt. Het is een elders dat zich aankondigt, ja maar dan? Valt er dan iets te weten over die constante stootkracht, of die negatieve kracht?

De oorspronkelijke vraag voor dit artikel was: “Geldt mijn weten”? Dat betrof niet de constante stootkracht, of die negatieve kracht, maar een

⁸ C’est le mot de le dire.

opvatting over de drift: we moeten misschien, los van de gedachtegang van toen, mijn vragen om te weten herparafraseren naar “Valt er iets over het onbehagen inherent aan het bestaan (en niet van de maatschappij) te weten?”.

Serge André⁹ probeert in het seminarie *Encore* het genot bij Lacan te situeren in de onmogelijkheid vorm en inhoud in eenzelfde beweging te vatten. Proberen de subjecten elkaar te naderen in de taal, het spreken, dan wordt het spreken zelf niet gevat. Probeert men dat te theoretiseren, dan wordt de toenadering niet gevat. Merken we hierbij de beweging van de cover van het seminarie op. Sint Thérèse draagt in alle devotie haar liefde op aan de Ander – in casu God. En dat het haar object van verlangen is, valt van haar smachtend aangezicht af te lezen. Maar waar blijft haar lichamelijke, het lichaam? We kunnen het niet laten, vrij te associëren naar Freuds gezegde dat de drift zich op de grens van het psychische en het biologische bevindt. Waar is de biomassa van Sint Thérèses lichaam?

De gelovigen getuigen daarover door de eeuwen heen. Het lichaam is nutteloos. Maar ja, het is er wel. Het ascetisme tot en met de zelfkastijding laten in deze gelovige context het lichaam omschrijven als een probleem. Alles wat het biologische betreft, is dus problematisch. Zoals een zwaarlijvige man me vertelde: zijn etensdrang en het genieten daaromtrent kon niet door zijn vrouw geapprecieerd worden. Ik vergeet niet aan te stippen dat deze vrouw tot een strikt gelovige strekking behoorde. Ik vergeet ook niet aan te stippen dat hij geen blijf wist met de lichamelijke betrekkingen tussen man en vrouw¹⁰. Ik vergeet verder ook niet aan te duiden dat hij een overvloed van spreken aan mij presenteerde. Was niet veel van zijn weten ridicuul? Is niet veel van ons weten ridicuul – ten opzichte van de onmogelijk te vatten drift en genot? Zodoende kom ik tot volgend besluit.

Omdat drift en genot duwen tegen de signifiante werking; omdat zich doorheen de betekenaars iets laat lezen van het driftmatige en het abjectale, en omdat het nutteloze zich tussen de bomen van het weten laat zien, kan ik mijn idee blijven juist vinden dat af en toe drift en genot plots opduiken en getuigen van een ander weten.

Of zoals Serge André het uit de tekst van Lacan haalt: datgene waarvan men niets wil weten, dat wil zeggen dat men wenst weg te houden door een keuze te maken in wat men wil zeggen, getuigt van een ander weten.

9 S.André (2011). Lacan: Points de repère. Bruxelles: La Mulette/BDL.

10 Ik vermeldde eerder dat een omschrijving van de seksuering een kader probeert te geven voor het genot.

Ziedaar hoe een klein driftje in zijn zoeken om te weten, zijn lotgevalletje vindt in een product, op een interdag, tezamen met andere producten.

Verlangen en genot in het hulpverleners Het imaginaire steekspel van de goede bedoelingen

Olaf Mylle

Inleiding

Wat ik vandaag wil brengen is een begin. Het begin van een poging om fragmenten en brokstukken uit de kliniek af te stemmen op de kameleon psychoanalyse. Het is een neerslag van een aangevat zoeken, vooralsnog geen tekst die is voortgekomen uit een lectuur in cartelverband. Voorlopig nog niet, want deze zoektocht bracht me er wel toe om onder andere Lacans zevende seminarie te lezen, alsook aanverwante lectuur rond het verlangen om wel te doen, het verlangen om te genezen, de naastenliefde en die duivelse goede bedoelingen.

Ik vertrek vanuit een aantal observaties en ervaringen die mij raken in het werk in een kleinschalig residentieel therapeutisch centrum. Ik houd hierbij niet zozeer de patiënten voor ogen, hoewel zij ontegensprekelijk hun duit in het zakje doen, maar ik wil bepaalde uitlatingen en manoeuvres van ons team onder de loep nemen en proberen kaderen. Voor alle duidelijkheid: ik waan me niet heiliger dan de paus. Ik ben me er terdege van bewust dat ikzelf deel uitmaak van dit team en dus evengoed onderhevig ben aan gelijkaardige manoeuvres, maar dat mag me mijn inziens niet beletten scherp te zijn voor de mij omringende dynamieken.

Weigering

Een team vertrekt vanuit een intentie om mensen te helpen, een bereidwillige houding om aan de slag te gaan met een patiënt die in opname komt. Hoe dit 'mensen helpen' precies gedacht wordt en concreet vorm krijgt, lijkt naargelang de context heel verschillende kanten op te kunnen gaan, zelfs binnen één en hetzelfde teamlid.

In bepaalde gevallen slaat deze aanvankelijke bereidwilligheid echter om in een weigering. Een weigering om verder te investeren in een patiënt, een weigering om verder te verdragen, soms zelfs een slordig onderbouwde doch onmiddellijke weigering tot opname in een vroege intakeprocedure; kortom een weigering om het subject verder te beluisteren. Deze kanteling doet zich niet zelden voor na een act, een manoeuvre van de kant van de patiënt binnen de overdracht.

Nochtans kan je ook in deze setting verwachten dat particuliere scenario's zich zullen herspelen, dat er getest zal worden hoelang de kruik van de

begeleiding nu precies te water gaat. Sowieso voltrekt een therapeutisch traject zich niet zonder slag of stoot. Toch komt het stukje uit onze visietekst rond het ‘maximaal verdragen’ van de zich herhalende ensceneringen van patiënten binnen de overdracht met een zekere regelmaat terug ter discussie op tafel.

Op dit kantelpunt heeft er zich binnenin de therapeut iets afgespeeld, iets wat een ommekeer met zich meegebracht heeft in de manier waarop het teamlid zich ten aanzien van deze patiënt verhoudt. Niet zelden volgt op deze ommekeer een neiging tot handelen, een drang tot ageren bij het team waarbij men zich van deze ‘ambetantigheid’ wil ontdoen. De patiënt lijkt van dan af een doorn in het oog en zal desnoods met een licht gevonden excuus de deur gewezen worden. Mildere vormen van dit ‘opgeven van de patiënt’ zijn op te merken in het spreken over de patiënt waarbij hem of haar iets niet gegund of toegestaan wordt, als het ware als represaille voor onfatsoenlijk, ondankbaar of onrespectvol gedrag.

Een recent praktisch voorbeeld van een dergelijke weigering tegenover patiënten vind ik in onze tweedaagse uitstap naar het verre West-Vlaanderen. Na een lange treinreis werd er overnacht in een hostel in Brugge. Bij nachte kon men zich toegang verschaffen tot het hostel aan de hand van een code aan de voordeur. Op voorhand leefde er reeds enige ongerustheid bij een deel van de begeleidende equipe dat het moeilijk zou worden om na een bescheiden kennismaking met het plaatselijke nachtleven in groep terug in het hostel aan te komen. De gebruikelijke visie – om mensen in de mogelijkheid te laten om hierin hun eigen verantwoordelijkheid op te nemen – werd prompt verlaten voor een angstige poging tot controle. In een poging om een eventuele kroegentocht van een aantal mensen te verhinderen, werd de code hen immers niet meegedeeld.

Enigszins verrast werd ik getuige van een subtiel machtsvertoon, wat onmiddellijk zorgde voor een grimmig sfeertje in de groep, een venijnige discussie, samenzweerderig gekonkelfoes en kolkende halsslagaders. Uiteindelijk hebben de zogenaamde ‘risicogeveallen’ op eigen houtje de code aan de uitbater van het hostel gevraagd en zich wat later van de groep afgesplitst. Het zal u niet verwonderen dat zij ’s nachts uiteindelijk vroeger terug in het hostel waren dan de begeleidde groep. Mooi staaltje van responsabiliteit overigens.

Maar wat gebeurt er nu eigenlijk precies op zo’n kantelmoment? Toegegeven: hét struikelblok is al te vaak agressie. Sommige van onze mensen hebben een kort lontje en hun indrukwekkende manier van uitageren heeft soms veel weg van professionele sloopwerken. Zeker niet evident. Dat men dan ook reageert vanuit een angst is zonder meer begrijpelijk. Een uitbarsting van agressie laat mij ook nooit onberoerd en kan blijven zinderen tot lang na de

feiten. Lang ging ik ervan uit dat het hier een angst betrof om gekwetst te worden, een angst om letterlijk zelf betrokken te geraken bij fysiek geweld, met eventuele lichamelijke letsels als gevolg.

Het is echter in de confrontatie met onrechtstreeks geweld, zoals met automutilatie, met een patiënt die weigert te eten, medicatie te nemen, of het gebruik van bepaalde middelen te stoppen, met een patiënt die het niet zo nauw neemt met de opvoeding van een kind, of er simpelweg een eigen mening op na houdt, dat men voelt dat er bij een team heimelijk andere motieven spelen.

De aandachtige toehoorder ontwaart op die momenten in het spreken een veroordeling, als ware het een betoog van een gekrenkte ziel die geen blijf weet met de verontwaardiging. Patiënten worden in bedekte termen afgeschilderd als ondankbare vlegels (“Dat hij maar niet denkt dat ik nu nog dat doe.”), de toon wordt net niet sarcastisch en men laat zich verleiden tot een sterk moraliserend discours. Uiteindelijk lijkt het dan toch de bedoeling dat men zich aanpast naar een voorgeschreven norm, met de verwerping als letterlijk te nemen ‘losgeld’ voor wie een afwijkend pad bewandelt.

Als mensen het niet kunnen laten om met en tussen mensen te werken, dan is dat omdat zij dit verlangen. Ditzelfde verlangen kan hen echter zwaar op de proef stellen, het kan hen parten gaan spelen. Maar wat gebeurt er precies wanneer het verlangen zich keert? Wat bezielt iemand om met deze mensen te werken, in deze psychiatrische setting, als men het verschil niet lijkt te verdragen? Wat brengt hen ertoe om te reageren op een manier die weinig verschilt van deze die zij bij hun afvallige patiënt zo verfoeien? Waaruit bestaan de grenzen van de schijnbaar oneindige zorg en in hoeverre is een therapeut slaaf van het sympathiek bevonden worden, slaaf van de liefde?

Het Imaginaire

In mijn overpeinzingen over dit getouwtrek tussen therapeut en patiënt kom ik al vlug bij het Imaginaire, de orde van het beeld en het lichaam. Het is de orde waar de ‘juiste’ betekenis samenvalt met de werkelijkheid en tevens de orde van de blinde vlek voor elke hapering. Deze leent zich uitstekend tot constructies, beelden (fantasma’s) die het tekort in het Symbolische afdekken. Ze heeft dus een defensieve functie voor het subject ten aanzien van dit tekort en gaat rechtstreeks terug op het eigen behoud, het narcisme. Ben ik op de werkvloer getuige van een denkbeeldige strijd met een uitgesproken duaal karakter, dan betreft het hier wel een ongelijke strijd want de interactie binnen de hulpverlening vertrekt vanuit een asymmetrie. De patiënt richt zich met een vraag tot de therapeut en schrijft deze een verondersteld weten toe. Als een therapeut daadwerkelijk in de veronderstelling is dat hij of zij een afdoend

antwoord kan formuleren in de vorm van een oplossing, dan ontkent deze op zijn beurt het eigen tekort en bevinden we ons opnieuw in het fallisch gegronde Imaginaire, de waan van de almachtige meester.

Dit Imaginaire vindt zijn oorsprong in het spiegelstadium, in een spiegelrelatie waarin het kind de ander als totaliteit ontmoet. De ander verschaft een lichaamsbeeld dat de belofte van een volledige identiteit geeft, een volledig samenvallen met zichzelf. Dit is voor het kind echter de eerste confrontatie met een almachtige meester en het vervreemdende effect van diens dwingende betoog. Er resten het kind dan ook weinig andere uitwegen dan een identificatie met die almachtige ander.

De brug naar de band therapeut-patiënt is snel gemaakt. Al te vaak lijkt een therapie een imaginair-duale krachtmeting te worden tussen twee ego's waarbij de therapeut denkt te weten wat best is voor de patiënt en het dan ook niet nalaat deze te overtuigen aan de hand van de eigen interpretaties.

In het beste geval gaat de patiënt mee in het opgelegde verhaal en identificeert zich met dit verhaal dat van de ander komt. De vraag van het subject wordt gebetonneerd met betekenis, geduldig aangedragen door de instemmend knikkende therapeut, tot de tevreden cliënt verdwijnt en de meanderende klacht nieuwe vormen aanneemt.

Let wel, dit kan tot op zekere hoogte 'werken'. In dit geval is er sprake van een stilzwijgend pact tussen therapeut en patiënt, waarbij beiden het tekort bij de ander miskennen. Op die manier blijft men immers zelf ook gespaard van de confrontatie met het eigen tekort. In bepaalde gevallen is er echter geen sprake van dergelijke inschikkelijkheid en krijgt men een clash der ego's.

Welke reactie rest een patiënt nog wanneer hij zich gereduceerd weet tot een pion in dit fallische draaiboek van de therapeut, dan het verzet tegen dit verlangen? Iedere zet op het speelbord wordt een kwestie van overleven, een tegenzet een van de krenking. Het is een kwestie van 'ofwel hij, ofwel ik'.

Een klassiek voorbeeld hiervan lezen we trouwens bij Dora, waar Freud zich als meester opwerpt, de overdracht magistraal maar dual interpreteert en haar zijn duidingen in de maag splitst, maar zich herhaaldelijk verslikt in het oneindige verlangen van de hysterica en haar weigering om zich bij een definitief eindpunt, een definitief weten neer te leggen.

Soit. Ik wil me dus gaan buigen over de vraag hoe de psychoanalyse een alternatief kan bieden voor deze imaginaire manoeuvres binnen een teamwerking, dus ook voor zij die zich niet onmiddellijk in een analyse zullen engageren. Ik wil uitdiepen hoe de psychoanalyse het verlangen van de kant van de hulpverlener ziet als een verlangen om iemand vooral niet te willen 'genezen' maar hem te verzoenen met het oninvulbare van zijn zijn.

Ten slotte rest mij de vraag hoe men in een teamwerking de ander ertoe kan brengen zijn of haar handelingen aan een bevraging te onderwerpen en de onderliggende motieven op de korrel te nemen. Tot nu toe lijkt dit iets van een monnikenwerk te hebben: schoorvoetend vanzelfsprekendheden ondervragen, zonder daarbij vast te komen zitten in het drijfzand van gekrenkt narcisme en de veroordeling, en daarnaast tot vervelens toe de eigen mislukking etaleren. Ik heb immers alleen maar het beste voor met mijn collega's, zij het dan wel mijn versie van dat beste, wat ik hen bij voorkeur zelf wil bijbrengen.

Over denken

Tine Agon

De parabel van het rot fruit

Je gaat naar de winkel, je kiest met zorg enkele lekkere stukken fruit. Je komt thuis en je legt ze in de fruitmand. Je neemt plaats naast die fruitmand, op een stoel, kijkend. En overwegend ... Goh, het ziet er allemaal zo lekker uit, het is zo moeilijk kiezen. Nectarines, banaan, sinaasappel, ananas. En dus wordt er niet gekozen, er wordt gewacht. Het fruit blijft liggen en de tijd doet zijn werk: de nectarine ruilt haar glans in tegen wat verschrompeld vel en hier en daar een zachte plek, de appelsien krijgt een kwalijke geur en van het geel van de banaan blijft niet veel over. In principe zou het nog lukken om wat van het geabimeerd fruit te redden, maar de kans is natuurlijk groot dat er wat onverwachte, lees onaangename smaken opduiken, om maar te zwijgen van de diarree die er potentieel aan vast hangt. En dus wordt er verder gewacht, maar nu met de bijkomende gedachte: hoe is het toch zo ver kunnen komen dat zo'n schone, lekkere fruitmand zo rot is kunnen worden, en dat er daar niet van gegeten is geweest. En het zag er nochtans allemaal zo lekker uit. Na een goede week, valt er uiteindelijk niets meer te recupereren, het fruit vliegt met schimmel en al de vuilbak in en stinkt nog na tot de volgende gift-ophaling.

Over mijn parcours

Elf jaar geleden rondde ik mijn secundair onderwijs af en met het ideaal om mensen te helpen, en zag ik twee mogelijke studiekeuzes: geneeskunde en psychologie, het menselijk lichaam of de menselijke geest. Toen, net zoals dat nog steeds het geval is, was er een ingangsexamen aan geneeskunde verbonden en aangezien ik daarop buisde, werd de keuze voor mij gemaakt. Een detail dat ik wel interessant vind om hierbij te vermelden, is dat het het arts-patiënt-gesprek was dat mij genekt heeft. Dat was zo'n onderdeel waarbij je een video te zien kreeg van een gesprek tussen een arts en een patiënt en daarbij moest je, voor zover ik het me goed herinner, aangeven hoe je als arts zou reageren op vragen van de patiënt. Met mijn 1 op 5 bleek ik allesbehalve in staat correct te communiceren en de bezorgdheden van de patiënt in kwestie goed in te schatten. Reden te meer dus dat ik deugd zou hebben van een goede portie psychologie.

Maar nog in het eerste semester van de eerste kandidatuur sloeg de ontgoocheling toe. Ik dacht dat een mens toch ingewikkelder in elkaar zat dan de 'wist-je-datjes' uit de sociale en algemene psychologie lieten uitschijnen. In

het boek “Psychologisering in tijden van globalisering” van Jan De Vos vond ik begin dit jaar een kritiek terug die past bij het gevoel van onbehagen van toen, een gevoel dat mij gedurende heel mijn studies en daarna zou blijven achtervolgen.

Wat mij tijdens mijn kandidaturen wel intrigeerde, was het vak dat als handboek “Over normaliteit en andere afwijkingen” had en sprak over het feit dat ieder mens een tekort heeft. Al snel zou ik in de psychoanalyse iets van mijn vermeende complexiteit van de mens terugvinden. De onmogelijkheid de mens te kennen, zou mij niet meer loslaten en tegen het eind van mijn studies kies ik om in analyse te gaan.

Parallel daaraan ben ik ook druk bezig met mijn vorming uit te stellen. De reden hiervoor is dat ik niet genoeg weet over de psychoanalyse. Ik wacht dus met een vorming in de psychoanalyse omdat ik niet genoeg weet van psychoanalyse. De absurditeit van de reden is me nu wel duidelijk, maar tot voor kort heeft ze goed haar werk gedaan.

Over het werken in een cartel

De intercarteldag van vorig jaar heeft ergens een katalyserende rol gespeeld in mijn vorming, in die zin dat ik in mijn enthousiasme toegezegd had om dit jaar iets te brengen. Mijn denken en overdenken had geen kans gemaakt tegen de goesting te spreken. Ik was toen net begonnen of ging net beginnen in een cartel rond “De woorden en de dingen” van Michel Foucault, dus ik zou tegen volgend jaar – nu dus – daarover wel iets kunnen vertellen. Nu, mijn ervaring met dat boek is dat ik het eigenlijk allesbehalve evident vind om daar iets over te brengen.

Ik wil wel graag enkele bedenkingen en moeilijkheden delen die ik tijdens het lezen van en uitwisselen rond het boek heb ervaren.

Een eerste iets heeft te maken met het willen lezen om kennis te vergaren op een manier zoals je op een spaarkaart puntjes verzamelt die leiden tot één of andere prijs. In dit geval zou dat het zich mogen toe-eigenen zijn van het bijvoeglijk naamwoord intelligent. Of om mee te kunnen discussiëren met wat intellectuelen, de ene betweter tegen de andere. Dat doel van kennis voor de kennis brengt een bepaalde manier van lezen met zich mee, een manier van lezen die ik graag wil vergelijken met een bepaalde manier van reizen. Je koopt voor het vertrek van ‘de groene Michelin’ van de plaats die je gaat bezoeken en stippelt een route uit van de ene *drie-sterren-plek* naar de andere. Je neemt foto’s die nodig zijn om later op Facebook te plaatsen en om die heerlijke reis niet te vergeten. Je ziet met andere woorden dat waar je voor gekomen bent. Maar die manier van reizen gaat totaal voorbij aan de taal die wordt gesproken in dat

land, de ambiance die er heerst, de mensen die er wonen. Voor mij heeft het te maken met een ander soort investeren. Stel je voor dat je in Parijs bent geweest en je hebt de Eiffeltoren niet gezien ... Het is aanlokkelijk bepaalde garanties te bewaken.

Een andere bedenking is dat ik, ondanks de moeilijkheid om er een persoonlijk product uit te kunnen fabriceren, en wars van het zoeken naar wat ik zou willen vinden, dingen ben tegen gekomen die precies mijn wereld een beetje veranderd hebben. In een woord of gedachtegang die iets konden betekenen voor mij.

En ik zou willen eindigen met een citaat dat Marc Ledoux in zijn boek “Waar zijn we toch mee bezig” schreef: “Wanneer ik mij met deze vraag ophoud ‘Qu’est-ce que je fous là?’, dan is alles ... altijd en opnieuw ... ‘NIEUW’ ...”

“Observe all!”: Over fantasme, genot en blik bij Stanley Kubrick

Wim Matthys

“Observe all!”, aldus kondigt de minister van binnenlandse zaken uit Kubricks *A Clockwork Orange* (1971) het bewijs aan dat Alex, een voor doodslag veroordeelde jeugd delinquent, geresocialiseerd is. De sequens vindt plaats in een theaterzaal, waar een selectie van genodigden mag aanschouwen in welke mate Alex, na deelname aan een experimentele vorm van aversietherapie, is hersteld van zijn zogenaamde criminele reflex. En inderdaad, het schouwspel dat zich vervolgens op het podium afspeelt, illustreert treffend de effectiviteit van de behandeling. Het publiek ziet hoe Alex, geconditioneerd om met walging te reageren op de eigen agressieve en seksuele impulsen, zich tot twee maal toe kermend op de grond werpt. In eerste instantie gebeurt dat wanneer hij fysiek en verbaal belaagd wordt door een ingehuurd acteur en in tweede instantie bij de seksuele provocatie vanwege een halfnaakte actrice.

Dit korte fragment illustreert hoe we, formeel beschouwd, op zijn minst drie partijen kunnen onderscheiden in Kubricks cinematografische encenering van geweld en/of vernedering. Ten eerste zijn daar de twee acteurs, die de positie (A) innemen van daders/agressors. Ten tweede neemt Alex zelf de positie in van het slachtoffer (B) en ten derde zijn daar de toeschouwers (C) van de sequens van overweldiging.

Op basis van die bevinding brengen we Kubricks cinematografie in verband met het concept van het fantasme om er vervolgens de noties van genot en blik te lokaliseren. We merken op dat de notie van het fantasme in het vierde seminarie van Lacan (1956-57) wordt toegelicht aan de hand van een expliciete referentie naar het medium film. Hij poneert er immers dat we ons het fantasme moeten voorstellen als een opeenvolging van filmische beelden die plots tot stilstand komt, waarbij de geënceneerde figuren tijdelijk ‘bevroren’ worden in hun posities. Binnen Lacans hypothese betreft het fantasme zowel een reducerende inscriptie van een oorspronkelijke traumatische scène als een geprivilegieerde manier waarop de pulsionele beladenheid van die oorspronkelijke ervaring zich neigt te enten in het psychisme.¹ Vertrekkende van die bevinding leggen we de link met de Symbolische, Imaginaire en Reële

¹ Lacan stelt: “Pensez à la façon dont un mouvement cinématographique qui se déroulait rapidement s’arrêterait tout d’un coup en un point, figeant tous les personnages. Cet instantané est caractéristique de la réduction de la scène pleine, signifiante, articulée de sujet à sujet, à ce qui s’immobilise dans le fantasme, lequel reste chargé de toutes les valeurs érotiques incluses dans ce qu’elle a exprimé, et dont il est le témoignage et le support, le dernier support restant.” (Lacan, 1994 [1956-57] : 119-120).

dimensie van het fantasme. Symbolisch in die zin dat het fantasme in eerste instantie een talige, grammaticale structuur betreft, een minimaal scenario dat onderling verschillende posities uittekent voor de actoren op een scène. Imaginair omwille van het betekenisfixerende, het statische, het vol-ledige karakter van de fantasmatische scène. Reëel in die zin dat het fantasme uliem functioneert als mediator, als magnetische pool voor de lichamelijke aandrift of het genot van een subject.

Om te situeren welk fantasme de cinematografie van Kubrick schraagt, verwijzen we naar diens preoccupatie met de encenering van geweld. In eerste instantie vermelden we het leidmotief van het vuistduel, wat ons zelfs terug leidt naar Kubricks vroege werk als fotograaf bij *Look* magazine. Het tijdschrift publiceerde bijvoorbeeld in 1949 Kubricks fotoreportage *Prizefighter*, waarbij de focus lag op de dag van een wedstrijd uit de professionele loopbaan van middelgewicht bokser Walter Cartier. Deze reportage lag overigens aan de basis van *Day of the Fight*, een korte documentaire uit 1951 die het begin markeerde van Kubricks carrière als cineast. We voegen toe dat elk van de dertien langspeelfilms die erop volgden, in de periode van 1953 tot 1999, minstens één sequens bevat die de uitbeelding betreft van personages die betrokken zijn in een of andere vorm van handgemeen. In tweede instantie vermelden we dat vier van Kubricks dertien langspeelfilms het thema oorlog centraal stellen en in nog twee films militaire veldslagen worden geënceneerd.² Ten slotte maakte Kubrick nog eens vier films, waaronder *The Shining* (1980) en *Eyes Wide Shut* (1999), met als centraal thema de conflictueuze desintegratie van een familiale constellatie.³ Verder bouwend op deze bevindingen stellen we dat Kubricks oeuvre in belangrijke mate wordt geschraagd door een minimaal fantasmatisch scenario dat zich formeel laat schrijven als: “A overweldigt B”. Dit scenario circuleert rond het niet representeerbare punt waarop één van de in een duel betrokken partijen door de tegenstander als subject wordt uitgeteld, hetzij tijdelijk in een vorm van knock-out of permanent in het geval van doodslag.

Dit scenario “A overweldigt B” herinnert onvermijdelijk aan “Een kind wordt geslagen”, Freuds artikel uit 1919 dat, gezien de herhaaldelijke commentaren van Lacan een paradigmatisch referentiepunt is geworden betreffende de theorie over het fantasme. In het oorspronkelijk artikel rapporteert Freud (1919e) hoe zes van zijn patiënten onanistische bevrediging haalden uit de fantasie dat een kind wordt geslagen, waarbij de tuchtiging typisch werd uitgevoerd door een representant van de vader. Specifiek met

² *Fear and Desire* (1953), *Paths of Glory* (1957), *Dr. Strangelove* (1964) en *Full Metal Jacket* (1987) ; *Spartacus* (1960) en *Barry Lyndon* (1975).

³ Zie ook *Lolita* (1962) en *Barry Lyndon* (1975)

betrekking tot Kubricks *Barry Lyndon* (1975) merken we op hoe nauw de representatie van het overweldigingsfantasme er aanleunt bij de beschrijving van het tuchtigingsfantasme door Freud. De film representeert niet alleen herhaaldelijk het scenario “A overweldigt B”, maar ensceneert bovendien tot tweemaal toe een sequens waarin, zoals in het meest prototypische geval beschreven door Freud, een kind expliciet op de billen wordt geslagen door een figuur die de vader substitueert.

We merken op dat, waar Freud (1919e) en Lacan (1966-67) terloops verwezen naar de parallel tussen de positie van het subject dat het fantasme produceert en een derde positie van een observator (C) ten aanzien van de tuchtigingsscène, Kubricks cinema die laatste positie met nadruk op de voorgrond plaatst. Op basis daarvan herschrijven we het betrokken fantasme als: “C observeert: A overweldigt B”. Ter illustratie merken we op hoe de antiheld Alex doorheen het narratief van *A Clockwork Orange* (1971) roteert over elk van deze drie posities. Waar hij zich gedurende het eerste deel van de film voornamelijk positioneert als agressor (A), komt hij daaropvolgend zelf de positie van slachtoffer (B) in te nemen. De beslissende factor voor deze passief-actief omkering is Alex’ deelname aan het reeds vermelde resocialisatieproject. In de film bestaat de aversietherapie eruit dat Alex, na de injectie van een misselijk makend serum, gefixeerd wordt voor het scherm van een bioscoopzaal, terwijl daarop onophoudelijk beelden van geweld worden geprojecteerd. Aldus neemt Alex er structureel de positie in van de observator (C) van cinematografische sequenties van “A overweldigt B”. We merken op hoe Alex gedurende de sequens via de commentaarstem aangeeft hoe hij het steeds als een lust heeft ervaren, niet alleen om zelf als agressor op te treden, maar ook om te kunnen toekijken op geweld. Als effect van het geïnjecteerde serum wordt diens ervaring van kijklust nu echter geassocieerd met extreem lichamelijk onbehagen. Hierbij merken we op dat de paradoxale associatie tussen lust en pijn waarnaar verwezen wordt in de film, tevens kenmerkend is voor de definitie van het erotogene masochisme, waarin Freud (1924c) ten tijde van *Het Masochisme als Economisch Probleem* de ultieme grond vond voor de mannelijke variant van het tuchtigingsfantasme. De associatie tussen lust en pijn herinnert ook aan Lacans (1959-60) discussie betreffende de paradox van het genot in het kader van zijn zevende seminarie over de ethiek van de psychoanalyse. Met *A Clockwork Orange* (1971) wijst Kubrick ons specifiek op de link tussen de paradoxale ervaring die het genot kenmerkt en de positie van de observator (C) van agressie.

Het gegeven dat Alex’ foltering plaatsvindt in een bioscoopzaal herinnert er ons natuurlijk ook aan dat, bij iedere sequens van overweldiging die hij

“Observe all!”: Over fantasme, genot en blik bij Stanley Kubrick

ensceneert, de cineast ook de toeschouwers van zijn films structureel de positie (C) van de observator van geweld toewijst. Ter illustratie van het betreffende mechanisme verwijzen we naar een interview uit 1970, waarin Kubrick zijn voorliefde voor het insceneren van militaire veldslagen toelicht.⁴ In dat interview stelt de cineast dat het voor hem belangrijk is de ‘essentie’ of de ‘esthetische schittering’ van die veldslagen te ‘communiceren’ aan zijn toeschouwers. De betreffende ervaring vergelijkt hij vervolgens met een persoon die toekijkt hoe twee arenden, door de lucht klievend, een duif aan stukken scheuren. Hij vult aan dat een dergelijk gebeuren, van op een afstand beschouwd, prachtig om zien is. We bemerken, in eerste instantie, dat deze uitspraak opnieuw wordt geschraagd door het besproken fantasmatische scenario: de twee arenden bevinden zich in de positie van de daders (A), terwijl de duif de positie van het slachtoffer (B) opneemt en er ook expliciet een observator (C) aanwezig is. In tweede instantie formuleren we de hypothese dat de quasi paradoxale associatie die Kubrick maakt tussen de gruwel van oorlogsgeweld en de esthetische visuele ervaring iets komt te illustreren met betrekking tot zijn eigen genot in het insceneren van het betreffende scenario. Ten derde wijst het interview op een parallel tussen Kubricks fantasmatische positionering ten aanzien van de toeschouwer van zijn films en de aan de perversie herinnerende positie ingenomen door *A Clockwork Orange*'s minister van binnenlandse zaken wanneer die de publieke vernedering van Alex aankondigt. “Observe All!” komen ze ons te zeggen, of zo kan worden aangevuld: kijk toe *en* geniet!

Concluderend poneren wij de stelling dat Kubricks fantasme ultiem fungeert als een omzwachteling van de blik, of de instantie van het ongrijpbaar object *a* door Lacan (1964) gedefinieerd als een structurele afwezigheid in het visuele veld. Binnen onze stelling bereikt Kubricks cinematografie haar ultieme effect indien de toeschouwer er zich plots op betrapt weet zelf de afstand tot het filmisch gerepresenteerde geweld te hebben verloren, of van momentaan gereduceerd te zijn geweest tot een louter genietend blikpunt. Maar daarover een volgende keer misschien meer.

4 In dat interview stelt Kubrick “It’s extremely important to communicate the essence of these battles to the viewer, because they all have an aesthetic brilliance that doesn’t require a military mind to appreciate. It’s [...] like watching two golden eagles soaring through the sky from a distance; they may be tearing a dove to pieces, but if you are far enough the scene is still beautiful.” (Gelmis, 2001 [1970]: 84)

Bibliografie

- S. Freud (2006 [1919e]), Een kind wordt geslagen, In: *Werken*, Deel VIII, Amsterdam: Boom, pp. 65-89.
- S. Freud (2006 [1924c]), Het masochisme als economisch probleem, In: *Werken*, Deel IX, Amsterdam: Boom, pp. 18-31.
- J. Gelmis (2001 [1970]), The Film Director as Superstar: Stanley Kubrick, In: G.D. Phillips (Ed.), *Stanley Kubrick Interviews*, Mississippi: University Press of Mississippi, pp. 80-104
- J. Lacan (1994 [1956-57]), *Le Séminaire, Livre IV, La Relation d'Objet*, Paris: Seuil.
- J. Lacan (1986 [1959-60]), *Le Séminaire, Livre VIII, L'Éthique de la Psychanalyse*, Paris: Seuil.
- J. Lacan (1973 [1964]), *Le Séminaire, Livre XI, Les Quatre Concepts Fondamentaux de la Psychanalyse*, Paris: Seuil.
- J. Lacan (1966-67), *Le Séminaire XIV: La Logique du Fantôme*, niet gepubliceerd seminarie.

IAEP en Ander

Over het ‘verloren gegane’ en hoe het onbewuste een mogelijkheid voorziet om alsnog iets terug te vinden

Ellen Verhoeven

Het is mij wel eens voorgevallen dat ik in een situatie ben verzeild geraakt waarbij ik tot de vaststelling kwam dat ik plots teveel leek te weten. Of althans, naar mijn gevoel, te veel te weten was gekomen. Meer in het bijzonder zou ik het omschrijven als dat ik iets te weten was gekomen, dat ik liever niet had geweten. Het betreft niet per se een ‘weten’ over particuliere (onbewuste) inhouden. Eerder heb ik het over externe zaken (die gerelateerde interne materie aanroeren), over iets dat de ander zich laat ontvallen, of waar ik iets te horen kreeg dat ik in een achterafbeweging liever niet had gehoord. En dit net omdat de door de ander ontglipte wetenswaardigheid raakt aan particuliere (interne) constructies. Een gevoel van teleurstelling wordt opgeroepen. Het gaat over een soort weten dat doet terugdenken aan het ogenblik waarop het kind te horen krijgt dat sinterklaas niet bestaat. Door de band genomen gaat dit gepaard met een gevoel van desillusie. Iets wat niet (meer) is, en waar het kind nochtans wel in had geloofd. Meestal behoudt het kind (lees: ook de volwassene) graag het mysterie en wordt in ontkenning graag nog vastgehouden aan het idee dat dé echte sint wel degelijk bestaat. Of worden valse sinterklazen als troost ingeroepen voor degenen die het niet-bestaan van de echte als een té groot verlies zouden ervaren.

Sta ons toe om te dromen. We weten immers dat het een onvermijdelijke – en daarom ook verloren – zaak is om als gecultiveerd wezen door de taal betekend, een intrede te maken in de symbolische orde. De intrede in de taal bewerkstelligt een verlies dat in wezen nooit meer terug gevonden kan worden. Daarom juist: sta ons toe om te dromen. Op zoek gaand, wandelend door het leven kunnen verzachtende en troostende wegen helpen om ‘het verlies’ alsnog een geëigende betekenis te geven.

Vergelijken we dit nu met het kinderspel. Wanneer het kind speelt, wordt in een overgave aan zijn fantasie een wereld geschapen die vrij is van censuur. De ‘echte’ wereld legt nog niet danig een beperking op. Het kind kan dromen. Het is een (on)omwonden omgaan met de dingen, een verwerken, bewerken, plaatsen van datgene waar het kind mee geconfronteerd wordt. Later, wanneer er woorden in de plaats komen van het spel, is er ogenschijnlijk een transparantere communicatie van waar het om gaat, maar men kan minstens evenzeer argumenteren dat er juist een meer ingehouden, meer gecensureerde, meer aangepaste, ingepaste vorm van verhalen komt. Het kind heeft

noodgedwongen de communicatievorm overgenomen die het opgelegd krijgt. Is in die zin meer aangepast. In dit proces wint het aan sociaal contact, maar verliest het aan eigenheid (Smet, 2009: 7).

Wanneer is een subject klaar voor een onderwerping aan de symbolische orde? Het kind wordt als het ware getrokken in de taal. Het is een structureel gegeven waar in wezen elk subject zich tegen verzet. Het subject wil geen tekort, wil niet verliezen, is er dus in wezen nooit klaar voor. Als verzet zal het voor zichzelf een andere werkelijkheid fabuleren om alsnog een volledig beeld en vol geloof te bewaren. Dit doet denken aan een ‘verliefdheidsfase’, een eeuwige roes, een gedroomde wereld. Nog andere oplossingspogingen kunnen een uitweg bieden. De vlucht in de neurose, de formatie van symptomen en andere defensie- of afweermechanismen bieden ons neurotici alsnog een ‘tijdelijk’ antwoord, een oplossingspoging om het castratiecomplex te omzeilen.

Sommige kinderen starten een therapie omdat ze moeilijk tot een uitgeleefd spel kunnen komen. Waar houdt hun fantasie, hun illusoire wereld zich verborgen? Wanneer bepaalde principes/verwachtingen uit de realiteit op kinderen te zwaar wegen, kan de externe wereld een inperkende wereld worden die hun fantasmatische leven afremt of stillegt. Het terug vrijmaken van illusoire gedachten en de ruimte creëren om deze gedachten ook uit te leven in het kinderspel brengt elk kind (lees: ook de volwassene) terug tot een eigenheid, tot een eigen particuliere waarheid.

En komen we dus tot de vraagstelling hoe een subject (betekend door de symbolische orde) alsnog een verbinding kan behouden met een voortalige orde, met een ruimte waar het illusoire nog (of terug) mogelijk is.

Julian Barnes schrijft over ‘hoogte’-ervaringen in analogie met de ballonvaart waar astronauten streven naar een hoogte; als een stille oneindigheid van een ontvankelijke en een weldadige ruimte, waar de mens onbereikbaar is voor welke menselijke kracht of kwade macht dan ook, en waar hij zich voelt leven als de eerste keer (Barnes, 2013: 21).

Naast deze hoogte-ervaringen raakt het boek *Hoogteverschillen* (Barnes: 2013) vooral ook snijdend aan het thema van de rouw. De rouw, die Barnes zelf aan den lijve heeft ervaren na het overlijden van zijn vrouw. Hij beschrijft hoe het ‘worstelend’ toelaten van de pijn, met horten en stoten uiteindelijk toch een weg kan vrijmaken om het verlies te erkennen. Een verlies dat geleidelijk aan betekend blijkt te worden door herinneringssporen. Sporen die niet altijd talig zijn, soms zijn het beelden, geuren, klanken, ... maar het zijn ook fragmenten van gedachten, flarden van woorden, ... En soms ook, worden herinneringen vervormd om het verlies voor het rouwend subject zachter, logisch en ook draaglijker te maken. *Every love story is a potential grief story*. Het liefdespaar dat

hoog klimt, kan hard vallen. Verkleurde bespiegelingen van herinneringen kunnen soms nog het verleden terug in leven roepen. Maar de pijn van de afwezigheid van de geliefde overschaduwde de herinnering met een donkere waas. Barnes schrijft over de diepte van dit verlies, een pijn die slechts zeer gestaag afneemt met de jaren. Daarnaast geeft hij weer dat er altijd een rest is. Het is een rest die raakt aan wat er geweest is. Het is een spoor, een markering van het verlorene, een herinneringsspoor als markering van de liefde die er is geweest. En zo wordt het, en dat is net ook zo mooi, een liefde die blijft.

Meer algemeen dan het verlies van een geliefde, botst ook het structurele verlies eigen aan het mens-zijn op een noodzakelijk rouwproces. Herinneringsporen (al dan niet verkleurd) kunnen de pijn zachter maken, maar ook dromen en andere onbewuste creaties kunnen voor het verdeelde subject een ander soort antwoord betekenen – een tijdelijk liefdevol fantaseren waar de holle leegte van het tekort/verlies minder snijdend wordt gemaakt. In die zin is het herbetekenen van het ‘verloren gegane’ vanuit het particuliere aan de hand van bijvoorbeeld een droom te begrijpen als een alternatief antwoord om toch met het verlies te kunnen leven.

Terugkerend naar het punt waarop de taal zijn intrede doet, zien we bij kinderen dat wat betreft de realiteit van het geslachtsverschil (het verschil tussen jongen en meisje), maar ook de oedipale inherentie aan het (machts)verschil tussen ouders en kinderen, dit voor elk kind een zoektocht inhoudt naar zijn eigenlijke plaats: hetzij binnen het gezin, binnen de generatielijn, ... Maar vooral ook zoekt het kind een antwoord in de buitenwereld, als reactie op interne driftmatige neigingen waarmee het geconfronteerd wordt. En wordt de speurdrift – zo heeft Freud het benoemd – of de weetgierigheid gelieerd aan (interne) seksuele driften (Freud, 1908).

Wanneer, zoals hierboven beschreven, de verdringing zijn werk doet en neurotische defensiemechanismen zich schrap stellen, gaan vaak vloeiende (voortalg/pre-oedipale) illusoire inhouden verloren. Er ontstaan haperingen die de vloeiendheid van de pretalige werkelijkheid verstoren. De intrede in de taal slaat een breuk en kinderen zoeken naar een antwoord op deze kwestie. Ze zoeken naar antwoorden op levensvragen (met betrekking tot het geslachtsverschil, waar kinderen vandaan komen, ...). Niet zelden doen ook orale of anale componenten hun intrede in infantiele theorieën. Dat het kind gelooft dat de bevruchting gebeurt via de mond, en de geboorte via de anus, ... zijn inhoudelijke zaken die met de verdringing van het orale en het anale in de vergetelheid terecht komen en waar de volwassene nooit meer kan vermoeden dat hij dat ooit gelooft heeft. Hoe komt het kind in de buik van de moeder en langs waar gaat het eruit? Ook de angst om opgegeten te worden is bij vele

Over het ‘verloren gegane’ ...

kinderen aanwezig (Freud, 1908). Niettegenstaande er in deze infantiele theorieën ‘onjuistheden’ binnensluipen hebben ze toch een waardevolle functie gezien de denkactiviteit van het kind zich aan de hand van de theorieën verder ontwikkelt. En dus, zo stelt Freud, bevatten alle infantiele theorieën iets van de ‘echte waarheid’ en zijn ze in dit opzicht te vergelijken met als geniaal beschouwde pogingen van volwassenen om bepaalde wereldproblemen op te lossen.

Refererend aan de seksuele exploratiedrang bij jonge kinderen, is het zaak om in de volwassenheid terug te keren tot die ‘juiste houding’ ten aanzien van oorspronkelijke, wezenlijke levensvragen.

Het analytisch dispositief biedt een (spreek)ruimte om terug te keren naar het punt van het niet-willen-weten (de verdringing), en nodigt uit om toe te treden tot het duistere moeras van verloren gegane infantiele exploraties, met het oog op de ontmanteling ervan, zodanig dat infantiele vergeten herinneringen van hun affectbeladen toestand kunnen ontdaan worden. Dat het blijven streven naar een zo juist mogelijke houding ten aanzien van ‘het verloren gegane’ en bijgevolg ook ten aanzien van ‘de vraag’ die zoekt iets terug te vinden, een essentiële kern betreft in het analytische werk, kunnen we als een evidentie beschouwen. Maar in wezen betreft dit een zaak die ieder verlangend subject aanbelangt. Kristeva benoemt dit teruggrijpen naar het voortalige als een autobiografisch procedé. Haar ideeën over het voortalige en de nadruk op het moeder-kindlichaam raakt aan een poëtische taal waar volgens haar de resonantie verschijnt in het ritme, de tonaliteit en de muzikaliteit van de taal (Kristeva, J: 1974).

Een passage uit een vooroorlogs Nederlands boek (Scheers, & De Munter, 1940: 26) beschrijft een spelsituatie die als metafoor kan opgevat worden voor ‘het bouwen, de constructie’ in het leven. Het spel *an sich* kan begrepen worden als een symbolische constructie, maar in het samen spelen ontstaat er een resonantie, die eerder aanspraak maakt op een voortalig stadium.

De passage verloopt als volgt¹:

Een moeder staat zich te verkijken aan het spel dat zich afspeelt tussen haar kinderen, twee jongens en een meisje. Op de tafel staat de groote bouwdoos. De kinderen beziën, betasten de roode, de blauwe en de blanke blokjes. Ze kijken elkander innig in de oogen aan en hun oogen zeggen: we bouwen een huis. De drie jonge menschjes bouwen, nu aan een huis uit de bouwdoos, later aan het huis van het leven...Er wordt gewikt, gemeten en gewogen. Er wordt diep nagedacht. De lipjes zijn opeengeperst. Het werk van den geest vergt en verdient al den aandacht. De bouw van het huis vordert, straks staat daar het huis, groot, schoon en daarom al hun liefde en al hun bewondering waard. Moeder staat te

1 Gezien de uitgave dateert van 1940 wordt er nog een oude spelling gehanteerd.

kijken, haar werk is druk, het werk schreeuwt. Elken dag is het druk en elken dag schreeuwt het. Maar ze zal wachten tot het huis is afgebouwd. Het is geen tijdverdrijf voor haar ... en vanavond zal ze zeggen tot vader hoe ze zo het spel tussen de kinderen een tijdje heeft afgekeken en daarna veel beter kon werken.

Zeer mooi in deze passage vind ik de wisselwerking werkzaam tussen de kinderen, hoe er wordt gewikt, gemeten en gewogen, ... hoe ze samen werken aan een huis, het huis van hun toekomst. De blik van de moeder naar haar kinderen biedt een ‘steunende’ rol, haar aanwezigheid schept een veiligheid en vertrouwen waarbinnen de kinderen kunnen groeien. De constructie van het huis symboliseert een droom waaraan de drie kinderen samen bouwen, een droom waarvoor zelfs de moeder zich van haar verplichte taken ontslaat om even mee weg te dromen en in gedachten mee te gaan in de dromen van haar kinderen. Tot slot draagt ze haar ervaring ook over in het woord gericht tot de vader. Het door mij gekozen fragment is allicht een nogal idyllische, roze gekleurde passage maar toch is het mijns inziens, ook in elk volwassen leven, zaak om toegang te vinden en/of een ruimte te creëren tot een gelijksoortige, veilige werkelijkheid die toelaat om te dromen.

Niet alleen in de werkgerelateerde therapeutische positie (gezien daar a priori met een ontvangend oor en gerichte vraagstelling een weg naar de ‘particuliere waarheid’ van elk sprekend subject wordt open gehouden) maar in alle hoedanigheden van het leven kan er in wisselwerking met de ander, een tussenruimte – als een veilige plaats waar je kan dromen – ontstaan waar een ontmoeting mogelijk is. Opnieuw refererend aan de zienswijze van Barnes:

“Als je twee mensen samenbrengt die nog niet eerder zijn samengevoegd, kan soms de wereld veranderen. Ze kunnen neerstorten en verbranden, of verbranden en neerstorten. Maar soms wordt er iets nieuws gemaakt samen zijn ze dan in dat eerste moment van vervoering, dat eerste stormachtige gevoel van opgetild worden, groter dan hun beider ik afzonderlijk. Samen zien ze verder, en scherper.” (Barnes, 2013: 40).

En wordt er in de hoogte, een soort idyllische ruimte gecreëerd waar de liefde is.

Sta ons toe om te dromen. Dit geldt niet alleen voor kinderen, maar ook voor volwassenen die in se met dezelfde oedipale thema’s worstelen. Poëzie, kunst en andere sublimatoire varianten (muziek, literatuur, drama, ...) kunnen als het ware *een psychische ruimte* bieden waar onbewuste projecties vrij spel krijgen en waarbij er als antwoord op het tekort toch iets anders kan ontstaan. Volgens Van Ostaijen (1979) werpt de dichter woorden in de hoogte en speelt ermee tot ze op hun pootjes terechtkomen. Eigen aan de poëtische taal is dat

Over het ‘verloren gegane’ ...

woorden ook, onafhankelijk van hun inhoudelijke betekenis, gekozen kunnen worden omwille van hun sonoriteit en zodanig een andere dimensie inbrengen. In de dialectiek en het zoeken naar een afstemming ten aanzien van de ander, kan er een sonoriteit in de ontmoeting ontstaan die een toevoeging betekent waar beiden iets in terugvinden. En waar als dusdanig een (tussen)ruimte gecreëerd kan worden waar het liefde-volle spel zijn plaats kan hebben. Het is een ruimte waar onbewuste creaties kunnen ontstaan die bij verrassing aan het subject een ‘zalvende’ en troostende werking aanreiken ten aanzien van het nakende, structureel bepaalde verlies.

Zichzelf ondervragend gaat men op zoek naar zijn psychische waarheid, als subjectief antwoord, door in contact te komen met het onnoembare – en dus buiten het symbolische – om zo zichzelf steeds te vernieuwen. Het subject creëert als het ware tussen het symbolische en het reële, tussen de wet (het weten) en de genieting, een tussenruimte, een psychische ruimte om zichzelf te subjectiveren. Het is een ruimte waar er iets anders mogelijk is. Zoals de poëtische taal of het kinderspel een affectieve resonantie oproept waar het subject voor even kan ontsnappen aan de inherente wetten van de symbolisch orde.

Ter afronding; de ò zo prachtig-mooie ‘sonoriteit’ in de woorden van Rilke (2001: 110); een gedicht waarin de afstemming met de muziek tot een sonore melodie weerklinkt.

Das Liebeslied

Wie soll ich meine Seele halten, daß
sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie
hinheben über dich zu andern Dingen?
Ach gerne möcht ich sie bei irgendwas
Verlorenem im Dunkel unterbringen
an einer fremden stillen Stelle, die
nicht weiterschwingt, wenn deine Tiefen schwingen.
Doch alles, was uns anrührt, dich und mich,
nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten eine Stimme zieht.
Auf welches Instrument sind wir gespannt?
Und welcher Geiger hat uns in der Hand?
O süßes Lied.

Bibliografie

- Barnes, J. (2013). *Hoogteverschillen. (Levels of Life: oorspronkelijke titel)*. Vertaling door Ronald Vlek (2013). Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Freud, S. (1908). Infantiele theorieën over de seksualiteit. *Klinische beschouwingen* 2. Meppel-Amsterdam: Boom (1985)
- Kristeva, J. (1974). *La révolution du langage poétique*. Paris: Editions du Seuil.
- Rilke, R.M. (2001). "Das Liebeslied" in *Die Lieblingsgedichte der Deutschen*. Düsseldorf/Zürich: Artemis & Winkler Verlag.
- Scheers A. & De Munter L. (1940). *In het paradijs der kinderen*. Tiel: Lannoo.
- Smet, J. (2009). Poëzie en de waarheid van het subject. <http://www.stichting-psychoanalyseencultuur.eu>.
- Van Ostaijen, P. (1979). *Gebruiksaanwijzing der lyriek. Verzameld werk/proza II*. Amsterdam: Bert Bakker.

Een paar impressies van de coördinatie IAEP 21 en 22 september 2013

Daniëlla Provost

Een zaterdagochtend heel vroeg ... Vertrek naar Parijs voor de coördinatie van het IAEP. We komen *fashionably late* aan en komen terecht in een gesprek over de band van sommige verenigingen met het IAEP. Geen evident gegeven. Dit stelt onmiddellijk de vraag naar de rol van de délégués. Op welke manier geven zij vorm aan de link tussen de eigen vereniging en het IAEP?

Want het moge ondertussen duidelijk zijn; het IAEP is geen vereniging van individuen maar een *inter-associatif*; een groep van verenigingen. De onderlinge verbindingen worden gelegd door en via de délégués. Maar hoe die elk aan de slag gaan/kunnen gaan is niet altijd even duidelijk. Sommige délégués moeten posities verdedigen waar ze zelf niet achter staan, anderen krijgen de boodschap mee: “Jaja, dat loopt allemaal goed. Doe zo verder.” Geen van beide zijn comfortabele posities. Er wordt overeen gekomen dat het belangrijk is om deze zaken binnen het IAEP ook in woord te brengen, erover van gedachten te wisselen.

Even wordt de vraag gesteld of iemand niet ten persoonlijke titel kan aansluiten bij het IAEP, maar na een relatief korte discussie grijpt men terug naar de oorspronkelijke doelstelling van het IAEP en is het antwoord negatief. Er zijn andere kansen tot ontmoeting en dialoog. De seminaries staan open voor iedereen, en sommige verenigingen (zoals de onze) staan toe dat een lid dat geen délégué is, meegaat ter observatie of als ‘geïnteresseerde toeriste’, zoals ik het tijdens deze coördinatie verwoordde aan een aantal mensen die me de vraag stelden waarom ik een vrij weekend opgaf om naar een vergadering te komen.

Zaterdagvoormiddag werd gesproken over wat een aanwezigheid in het IAEP betekent voor het lidmaatschap bij de eigen vereniging. Bijzonder mooi verwoord door een délégué: “C’est une bouffée d’air,” iets dat een derde punt vormt tussen jezelf en de vereniging waarvan je lid bent. Probaat middel tegen ‘samenvallen met’. Daarom denk ik dat een lidmaatschap bij een ruimer geheel gezond is voor een vereniging. Op de coördinatie wordt daarbij aangegeven dat *s’associer* en *liberté* best nauw met elkaar verbonden zijn.

Het IAEP bevindt zich in een scharnierperiode. Er werden statuten opgesteld die officieel zullen ingediend worden. De discussie opent zich of we hier enkel werken aan iets administratief (*sec, sans plus*) of er ook een symbolische dimensie aan verbonden is. Statuten, hoe leeg ze ook mogen zijn,

geven iets aan van de positie van waaruit een vereniging spreekt. Ze hoeven daarvoor niet volledig te zijn of ‘alles te willen zeggen’, maar ze geven wel het kader aan waarbinnen gewerkt wordt. In die zin leken de vele discussies over verschillende artikels me niet overbodig. Voor sommigen is het misschien wat wennen aan de ingebakken traagheid van het IAEP, maar ik kan de vrije (en soms vrij associërende) dialoog wel smaken. Maar de details van de discussies zal ik jullie besparen.

Op zondagvoormiddag kwamen de Belgen uitgebreid aan het woord. David Schrans gaf een voorstelling van de huidige stand van zaken van de erkenning van de psychotherapie in België.

De uitleg van David wekte zeer veel interesse bij de andere leden van het IAEP. Er werd volop meegedacht, gesproken, van gedachten gewisseld. De Italiaanse collega's herkenden sommige stukken van het verhaal maar al te goed. Onze Franse collega's maanden ons aan tot voorzichtigheid om ons zomaar onder de vlag van de psychotherapie te scharen. Een analytische positie innemen valt allerminst samen met een therapeutische plaats innemen. En hoewel de psychoanalyse therapeutische effecten kan hebben, is ze meer en anders dan dat.

Tussen haakjes: het woord psychotherapie zorgt voor verwarring. Wij dragen het in de naam van onze vereniging, waarbij het niet anders kan dan dat we toch over iets anders spreken dan een proces van snelle diagnose en bijpassende (efficiënte) behandeling (en liefst genezing). Maar in de ogen van de wetgever en vele collega's in de psychoanalyse, blijft het een verdachte term. Het zou zeker eens de moeite lonen om dit voor onszelf (en anderen) wat scherper te stellen of er minstens de denkoefening rond te (her)doen. Maar dit is misschien voer voor een seminarie.

Het radicale standpunt om de psychoanalyse volledig los van de psychotherapie te zien, en dus te eisen dat ze niet ‘mee gereguleerd’ wordt, hoorden we die zondag niet.

Waarvoor wel gepleit wordt, is een voorzichtige en doordachte benadering waarbij we best een actieve rol innemen. We moeten er rekening mee houden dat de *décideurs* vermoedelijk heel weinig afweten van psychoanalyse, laat staan dat ze het verschil kennen met psychotherapie. Er moet dus gesproken worden, ook daar.

Vanuit het GPP en een aantal andere Belgische verenigingen, werd al een document opgesteld voor de minister dat een aantal opmerkingen en aanpassingen formuleert rond het bestaande voorstel. De bedenking die we op het IAEP mee krijgen is de volgende: “Quand on répond de la place à laquelle on nous assigne, on cautionne cette place.” Daarbij komt het voorstel van een

aantal aanwezigen om er eerder voor te kiezen zelf een nieuw voorstel te schrijven; een voorstel dat niet zozeer de psychoanalyse wil losscheuren, maar wel een verschil wil verduidelijken.

Een ander idee was om ons zo lang mogelijk te verschuilen onder de term psychotherapie, zonder al te veel lawaai te maken. De psychoanalyse is bijna per definitie clandestien, werkt niet binnen de gevestigde orde. Zou het dan zo vreemd zijn om ons in de ogen van de wetgevende machten ogenschijnlijk te voegen maar toch ‘ons echt werk’ te blijven doen? Een idee waar iets voor te zeggen valt. Maar veel garanties biedt dit op termijn niet. Het idee van terugbetaling is nooit veraf bij dergelijke regulering door de wet. En wie zegt ‘terugbetaling’, zegt ‘evaluatie’. En in het land van ‘meten is weten’, scoort de psychoanalyse slecht – gelukkig maar. Hoe dan uitleggen aan een terugbetalende instantie dat je een depressie niet kan genezen in acht sessies? (Hoewel de opdracht om uit te leggen hoe je dat wél doet, me nog veel moeilijker lijkt.)

In de hele discussie was het even hilariteit alom bij de referenties naar de Koning der Belgen (koninklijke besluiten en dergelijke). Onze Franse collega's moeten even een teletijdmachine nemen en tweehonderd jaar terug gaan. Even wordt de vraag gesteld of we geen guillotine nodig hebben. Een bevreemdende, grappige referentie voor hen waar wij zelfs niet meer bijilstaan. Niet enkel op het vlak van psychoanalyse baden we in een andere culturele sfeer.

De solidariteit was er daarom niet minder op. Al snel stelden enkele mensen voor om als IAEP over de kwestie samen na te denken en een brief op te stellen, ter ondersteuning van de stappen die door de Belgische organisaties gezet worden. De evenementen uit het recente verleden in Italië hebben het voor iedereen duidelijk gemaakt dat het op het vlak van wetgeving en psychoanalyse zeer snel zeer slecht kan gaan en dat gemeenschappelijke acties en ondersteuning nodig zijn.

Een verhaal dat zeker nog vervolgd wordt, zowel binnen onze vereniging als binnen het IAEP. En een goede reden om binnenkort nog eens de ‘geïnteresseerde toeriste’ te spelen.

**Post scriptum bij het seminarie over preliminaire gesprekken.
Gent, 16 maart 2013**

Jean-Pierre Van Eeckhout

Er was iets dat me stoorde die dag op het seminarie. Een vaag gevoel van ‘er klopt iets niet met het idee dat ik heb over preliminaire gesprekken’. Nu was er veel waar ik het mee eens was en ook veel dat ik anders zou zeggen of denken, maar dat was niet hetgeen *wrong* in mijn gevoel van *Unbehagen*. Het gevoel betrof een fundamenteel andere invalshoek.

Het is pas in een *après coup* dat me iets daagde, vandaar deze reactie.

Er is die dag veel gesproken over een duidelijke kanteling van preliminaire gesprekken naar een analyse. Sprekers en *intervenanten* hadden het over een aantal structurele scharniermomenten. “Er is een moment van erotiek die opduikt in het spreken van de analysant.” (Lucia Ibànez Màrquez over de functie van het libido) “Men gaat over van het zien, naar de functie van *le regard*.” (Josph-Lê Ta Van over zijn eigen start als analysant) “De persoon stelt zich op als subject en wil de eigen implicatie in zijn klacht/Vraag ondervragen.” (Radjou Soundaramourty over de topologische lezing van de ommezwaai) “Er is een logisch moment, waar men met een zekere haast van een preliminair meesterlijk spreken naar een analytisch spreken overgaat en object *a* agens wordt voor de symbolische uitwisseling.” (een idee dat frequent opdook in de interventies, maar zeker bij Evi Verbeke te beluisteren was). Of nog – om de tekst van Filiep Verhaeghe te parafraseren – “Indien men niet antwoordt als analyticus op de vraag, kantelt het naar een (psychoanalytische) therapie of wordt het contact afgesloten.”

Valt er tegen deze ‘lezingen’ iets in te brengen? Ik denk het niet. Integendeel: er straalde een fris palet af van de vele mogelijkheden die men had om te beschrijven hoe men van het preliminaire over kon gaan tot ... een analyse? Hier kondigt zich een probleem aan. Men spreekt niet van preliminaire gesprekken die overgaan in psychoanalytische gesprekken, of corpusgesprekken (met een knipoog naar de lezing van Radjou Soundaramourty) waarop tenslotte eindgesprekken volgen. Men spreekt van preliminaire gesprekken die overgaan in een psychoanalyse. Gesprek in verhouding tot een psychoanalyse: dat lijkt toch problematisch? Misschien kan je beide inderdaad beter vertalen als een vertoog, maar geeft dit dan voldoende het ‘anders zijnde’ weer, de overgang waarop men zicht wou krijgen?

Natuurlijk zou ik mijn onbehagen kunnen laten verklaren door te wijzen

op de té eenvoudige suggestie – die tussen de lijnen op die dag soms kon vermoed worden – dat men het einde van de preliminaire gesprekken laat samenvallen met de overgang tot de divan.

Ik meen dat de divan een zeer nuttig instrument is om de auto-erotiek van het kijken te vermijden. De interventie van Joseph-Lê Ta Van illustreerde heel goed hoezeer hij de balans lust/onlust liet spreken in zijn eerste ontmoetingen met de psychoanalyse – zeg maar psychoanalyticus. “Ik zag de hal ... Hij was zus en zo gekleed ... Er was een marmeren trap ... dat moest ik niet.” En hoe de uitspraak: “Aan wat lijdt je?” hem uit zijn lood sloeg en hem dwong bij het fenomeen “zich” stil te staan. Van de divan is in dit verhaal geen sprake, maar de overgang is wel duidelijk en het neerliggen zou hier een bijdrage hebben kunnen leveren. Doch enkel de beweging naar de divan als cesuur tussen inleiding en *pièce de résistance* beschouwen doet de complexiteit geweld aan.

Ik kan getuigen van een analysant die nooit is gaan liggen, maar die toch een afwezige blik kon hebben als hij sprak. Deze situatie hield verschillende aspecten in. Ik heb hem gesuggereerd of het niet beter was te gaan liggen, om verlost van een luisteraar te kunnen spreken¹. Maar dat leek hij af te doen als een fait divers. Ik heb dan ook niet meer aangedrongen, want daartegenover stond dat hij – zoals aangegeven – kon spreken alsof ik er niet was. Indien hij de blik priemend tot mij richtte, was het duidelijk dat weerstand, acting out, verdringing van wat hij net kwam te zeggen op de agenda stonden. Dikwijls was een duiding echter voldoende om hem terug op zichzelf te laten plooiën. De analyticus als beeld verdween dan terug uit zijn ogen. Het spreken ging verder en mijn spreken werd meegenomen.

Daarnaast is me ook de dame bijgebleven die gedwee ging liggen wanneer ik suggereerde dat de tijd gekomen was om ‘het elkaar te bekijken’ af te sluiten. Een interventie die probeerde haar verleidelijke lach te omzeilen die naar me toe geschoven werd als ik een symptoom wat dieper wenste te bevragen: ik vond geen ander antwoord op haar lieflijkheid.

Ten slotte kan men de afwezigheid aanhalen die bepaalde depressieve patiënten uitstralen. Hun *face to face* positie laat nergens vermoeden dat nog een andere aanwezig is. In elkaar gestuikt, staren ze voor hen uit naar ‘iets’ op de tafel of ergens ver weg doorheen het raam. Je kan in slaap vallen, iets onbenullig zeggen, de spitsvondigheid zelf wezen: de hulpverlener doet er weinig toe. Op de divan liggen of op de stoel zitten: het maakt weinig verschil uit².

1 Wat natuurlijk een contradictie is, want hoe meer men beweert er niet te zijn, hoe meer men een veronderstelde aanwezigheid voorop plaatst.

2 Behalve die ene uitspraak van de analyticus die hen even uit hun lethargie haalt en de motor van het spreken laat aanslaan.

Kortom, de psychoanalyse heeft wel een goed instrument (de divan) om het vrij spreken te promoten, maar het is niet dat instrument dat een psychoanalyse maakt.

Deze vaststelling verhelderde mijn onbehagen niet. Terugblikkend – u zult in wat volgt merken dat het geen toeval kan zijn dat dit woord hier valt – bleef ik de uitspraken over de methodiek die geprangd zit tussen begin en einde van een analyse intellectueel “herknabbelen”. Ook het beklemtonen van een “logische stap” die men moet denken in de overgang van de preliminaire gesprekken naar het corpus van de analyse leek me belangrijk.

Ten slotte werd mijn onbehagen me duidelijk: te veel had ik de indruk gekregen dat de sprekers een subject beschreven dat vanaf de preliminaire gesprekken de *direction* van de kuur stuurde. Het werd niet expliciet gezegd, maar door telkens een progressieve tijdsas te gebruiken leek het me dat men dat suggereerde.

Lacan gebruikt ook *préliminaire*. We halen de titel aan van het artikel uit zijn Ecrits: “D’une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose.” Waar komen we terecht als iets anders voorafgaat? Bij een vraag, schijnt hij te zeggen (tenminste, dat begrijp ik uit het titeltje van Lacan). En het is dat wat ik miste: dat men slechts het preliminaire kan denken als vraag/bevraging in relatie tot wat daarna komt. Vandaar dat ik hoger stelde dat de betekenaar terugblikken niet toevallig opdook onder mijn cursor. Ik probeer dus duidelijk te maken dat het *après coup* te weinig werd benadrukt in de interventies.

Nochtans is deze *après coup* dikwijls een belangrijke factor in de dynamiek van een psychoanalyse.

Wat als de erotische component zich verbergt in de eerste uitspraak van een binnentredend analysant doordat hij het interieur als vrouwelijk beschouwd? Mijn vrouw heeft een grote hand in de decoratie van de therapieruimte en hij lacht duidingen op het niveau van latente homo-seksualiteit of moederlijke entourage snel weg en doet ze grappend af als psychoanalytische frivoliteiten. Maar ze blijven hem wel achtervolgen, hij komt er af en toe op terug. Wat is daar de waarde van het erotisch gegrepen zijn? Misschien had ik wat moeten zeggen in reactie op die eerste uitspraak? Maar wat wist ik toen over hetgeen moest gezegd worden?

Wat als preliminaire gesprekken reeds een subjectieve implicatie in zich houden, maar men deze bijvoorbeeld imaginaire implicaties omtrent weelde (marmer) en de gestroomlijnde uiting (een strak pak) ervan, slechts duidelijk kan vatten in de psychoanalyse die er op volgt? Het deed me zelf denken aan een

patiënt die van in het begin duidelijk stelde dat hij wachtte op de spitsvondigheid van de psychoanalyticus om uit zijn twijfel te geraken. Deze strakke uitnodiging heb ik nooit kunnen beantwoorden. Hij heeft – zo denk ik nu – nooit een analyse aangevat, tenminste niet bij mij, misschien elders wel. Waren dan *mijn* preliminaire gesprekken niet noodzakelijk voorafgaandelijk voor zijn tweede contact met een psychoanalyticus dat hij aankondigde? Want dat zei hij duidelijk: “Ik wil terug een psychoanalyticus”. Blijft over dat ik niet weet hoe het verder ging en dat ik dus ook de waarde van *onze* ‘preliminariteit’ niet kan inschatten (of zou het dan toch gaan over *mijn* spitsvondig onvermogen om met preliminaire gesprekken om te gaan?).

Wat als de persoon zich opstelt als subject en de eigen implicatie in zijn klacht/vraag wil ondervragen? Zijn we dan goed vertrokken? Einde van de preliminaire gesprekken? Op de divan met dit subject!? Misschien wel, misschien niet! Je hebt van die voorbeeldige leerlingen die iedere vezel in zich zouden bevragen. Je hebt ook van die stille subjecten die zo moeilijk op gang geraken om iets over hun implicatie te vertellen. Maar de eersten vragen snel naar een afronding van de analyse. Indien je die garantie niet geeft, haken ze af. Misschien zijn er elders betere garanties te versieren? De tweede vraagt zich na jaren analyse af wat hij nog komt zoeken op de divan! Is er nog iets te vinden? Blijkbaar wel, want hij blijft zijn subjectiviteit in vraag stellen. En af en toe valt hem iets toe!

Zodoende is het gerechtigd te spreken van een logische tijd. De preliminaire gesprekken zijn *niet* de eerste gesprekken of de toeleidende gesprekken. Het zijn die momenten die een start kunnen geven tot een subjectieve ondervraging (alhoewel die dan nog geen start neemt) en vandaar logisch een positie innemen ten opzichte van het vervolg van de exploratie van het onbewuste. Uiteraard zullen veel van die momenten te vinden zijn in de eerste gesprekken (beschouwd vanuit een progressieve tijdsas), maar we kunnen niet uitsluiten dat deze zich ook later in een psychoanalyse kunnen voordoen. Waarom zou iemand na een therapie die maanden ‘aansleept’ niet plots ontdekken dat zijn/haar onbewuste van grote waarde is? Zo is iemand na een therapeutische/analytische periode bij mij plots overgestapt naar een vrouwelijke analytica omdat daar – volgens haar – een groot deel nog te ontdekken viel. Ik kan niet anders dan de therapeutische/analytische gesprekken als preliminair te denken ten opzichte van deze tweede periode.

De ‘achteraf beweging’ kan men op vele plaatsen in de teksten Freud vinden.

In eerste instantie³ in de brieven naar Fliess, op het moment dat hij de gevalstudie van Emma ter sprake brengt. De seksuele traumatische ervaring die het jonge meisje daar opdoet, beschrijft hij door de opvolging van een aantal gelijkvormige betekenaarstructuren, waardoor het traumatische van de eerste onschuldige ervaring naar voor komt omdat een tweede gelijkaardige ervaring er op volgt. “We begrijpen nu scène I (verkopers), wanneer we daarbij scène II (kruidenier) in rekening brengen.”⁴

In de *Traumdeutung* probeert Freud het argument te weerleggen dat het her-vertellen van een droom het onmogelijk zou maken dat men nog iets van het onbewuste zou kunnen lezen. Deze secundaire elaboratie is evenveel waard als een rechtstreekse toegang tot het onbewuste meent hij, omdat de droomvorm zelf ontstaan is uit een compromis tussen pulsie en eisen van de buitenwereld, de secundaire elaboratie is slechts een achterafbeweging van dezelfde weerstand, dezelfde neiging tot compromis.

Ook in zijn ‘technische’ artikels – mee bepaald over de overdracht – kan men opmerken hoezeer Freud ervan uitgaat dat overdracht steeds aanwezig is, maar dat de aandacht van de psychoanalyticus voor deze overdrachtsfenomenen maakt dat in een bewerking achteraf bepaalde gebeurtenissen in het hier en nu van de sessies terug kunnen gebracht worden naar kinderlijke relationele structuren en deze zo kunnen beïnvloeden.

Tenslotte verwijzen we naar de gevalstudie van de ‘Wolvenman’, waarin Freud voortdurend de weg heen en weer⁵ maakt tussen de infantiele neurose en de pathologische ontwrichting op rijpere leeftijd van zijn patiënt. Misschien is in het licht van deze gevalstudie het gezegde “heen en weer” nog een betere uitdrukking dan *après coup*. Het laat zich immers vermoeden dat er niet in één beweging een soort signifiante herschikking teweeg gebracht wordt van een vroeger metonymie, maar dat verschillende mechanismen een rol kunnen spelen. Misschien is dit vergelijkbaar met hoe astrofysici de tijdslijn opvatten: niet alleen als een regressie enerzijds en progressie anderzijds, maar ook als een kromme met een verdwijnpunt (is dit een equivalent van de rots van de castratie?). In iedere geval kan men *après coup* niet denken als *deferred action* (zoals

3 In zijn boek “Problématique VI; L’après-coup” beweert Laplanche dat het nog eerder te lezen valt in het geval Elisabeth von R., namelijk onder de vermelding “*nachträgliche Erledigung*”. Deze term lees ik echter eerder in een context van achteraf “*durcharbeiten*”, dan als een invloed van latere evenementen op eerdere.

4 S. Freud (1992). *Het ontwerp*. vert. G. van De Vijver en F. Geerardyn, Gent: Idesca, p 47.

5 Een eerste *nachträglichkeit* betreft de elaboratie van de droom, de tweede de herinterpretatie van deze droom (en dus van het materiaal dat aan de grondslag ligt van de droom) in de analyse op latere leeftijd. Hertaling die dan weer een invloed heeft op de toen ‘huidige’ symptomatiek van de Wolvenman.

Post scriptum bij het seminarie over preliminaire gesprekken

Jones het vertaalde). Het betreft zeker niet de psychoanalyticus die op een herstructurering aanstuurt, het betreft ook niet de psychoanalyticus die de herwerking duidt, het betreft een analyticus die tijd laat voor een herwerking (en de sturing dus even opschort).

Op dat moment kan bijvoorbeeld gesproken worden over het feit dat de preliminaire gesprekken achter de rug zijn, tot verwondering van patiënt en psychoanalyticus.